

TÜRKİYE'NİN STRATEJİK GÜÇ SARKACI: SOĞUK SAVAŞ'TA ABD VE SSCB ARASINDA DENGİ VE KARŞI DENGİ POLİTİKALARI

 Elif ŞİMŞEK^a

Öz

Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikasını “güç dengesi” açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışma, Türkiye'nin bu dönemde parçası olduğu ittifakın kolektif çıkarları ile kendi ulusal çıkarları arasında olası bir çatışmada dış politikasını nasıl şekillendirdiği sorusuna yanıt aramayı hedeflemiştir. Uluslararası belirsizliklerin yarattığı riskleri arka planda tutarak ulusal çıkarlarını güçlü bir şekilde koruyacak bir dış politika izleyip izlemediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle kuruluş döneminden kaynaklanan dinamikleri de göz önüne alınmaktadır. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde nasıl bir dış politika geliştirdiğine, Türk Dış Politikasının bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile olan ilişkilerinin neden ve hangi koşullar altında değiştiğine ve son olarak nasıl yeniden şekillendiğine dair sorulara yanıt aranmaktadır. Nitel araştırma yöntemini benimseyen çalışma, çeşitli diplomatik arşiv belgeleri de dahil olmak üzere birincil ve ikincil kaynakları kullanarak araştırma problemini incelemeyi hedeflemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Türkiye, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine doğrudan tehdit olan SSCB'yi vazgeçirebilmeye yönelik “güç dengesi”ni sağlayacak bir dış politika benimsemek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, “rasyonel dış politika tercihinin” bir parçası olarak Türkiye, özellikle Soğuk Savaş'ın başlangıcında ABD ile iş birliğine gitmiş ve Batı ittifakının bir parçası olmuştur. Ancak NATO üyeliği, Türkiye'nin kendisine yönelik SSCB tehdidinin bertaraf edilmesine yönelik kesin bir çözüm sağlamamış, hatta Türkiye bu sefer de NATO üyeliğine bağlı olarak daha açık bir hedef halini almıştır ve Türkiye'nin, müttefiki ABD ile ilişkilerinde Jüpiter Füzelere ve Kıbrıs'a bağlı güven krizi baş göstermiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin “güç dengesi” politikası, “aşırı dengeleme” ile sekteye uğramıştır. Devlet Batı yanlısı dış politika yönelimini yeniden şekillendirerek bu sefer de aşırı dengelemeyi optimal dengeye çekecek bir siyasete kayış göstermiştir. Bu kayışla birlikte Türkiye SSCB ile sınırlı bir yakınlaşma siyaseti benimsemiş ve bunun neticesinde bir NATO üyesi olmasına rağmen SSCB'nin Varşova Paktı dışında yardım sağladığı bütün devletler arasında en fazla ekonomik desteği alan devlet haline gelmiştir. Diğer taraftan da ABD'nin Ortadoğu bölgesinde yer alan devletler arasında verdiği destek açısından üçüncü sırada yer almaya başlamış ve böylece yeniden güçler dengesini sağlamıştır. Bu makale, devlet analiz düzeyini benimseyen Klasik Realizm ya da yapı analiz düzeyinde çalışan Neorealist

^a Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kayseri/Türkiye, elifsimsek@gmail.com

çerçevelerin Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki dış politikasını açıklamak için kısıtlı olduğunu iddia ederek, Neoklasik Realist bir bakış açısı çerçevesinde Türkiye'nin bu dönemde ABD ve SSCB ilişkilerini açıklamayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın başlangıcında Sovyet tehdidine bir yanıt olarak "güç dengesi" politikası geliştirdiği ve bu minvalde devletin ulusal güvenlik nedeniyle politikalarını yeniden gözden geçirdiğinde ise ABD ile yaşadığı krizlere, SSCB ile sınırlı iş birliğinin de dahil olduğu yanıtlar vererek, dış politikada "optimal dengeye" ulaşmak için kendi özgün koşullarında bir karşı denge unsurunu bulduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, SSCB, ABD, Soğuk Savaş, Türk dış politikası, güç dengesi.

TÜRKİYE'S STRATEGIC POWER PENDULUM: BALANCE AND COUNTERBALANCE POLICIES BETWEEN THE USA AND THE USSR DURING THE COLD WAR

Abstract

With the aim of examining Türkiye's foreign policy during the Cold War in terms of "balance of power," this paper investigates whether Türkiye pursued a foreign policy that would strongly protect its national interests by keeping the risks of the international uncertainties in the background in a possible conflict between the collective interests of the alliance that it was a part of and its own national interests during the Cold War. To this end, the study requests for answers to the questions of what kind of foreign policy Türkiye developed during the Cold War, including the period when the Republic was founded, and why and under what conditions these behaviours changed and re-shaped within the scope of the state's relations with the United States of America (the US) and the Union of Soviet Socialist Republic (USSR). Adopting the qualitative research method, this paper aims to explore its research problem by using primary and secondary sources, including various diplomatic archive documents. In line with its objective, it is demonstrated that Türkiye with an aim of optimal balance, prioritized its national security interests over the interests of the US and the collective security organization that it was a part of. Soon after the World War II, Türkiye had to adopt a foreign policy that must have repel the direct threat to its territorial integrity and sovereignty from the USSR. Thus, as a part of "rational foreign policy choice", Türkiye selected to be a part of the Western alliance, particularly in a cooperation with the US at the very beginning of the Cold War. Yet NATO membership was not the best and complete solution for the threat that it faced from the USSR. Indeed, Türkiye soon experienced a crisis of confidence in its relations with its ally, the US, on the Jupiter missiles crisis and Cyprus conflict. Therefore, Türkiye, balance of power policy of which was challenged by overbalancing, had to re-shape its pro-Western foreign policy orientation. In line with this, Türkiye sought rapprochement, albeit limited, with the USSR, that would allow the state, a NATO member, to receive the highest economic support from the USSR among the all states outside the Warsaw Pact. On the other hand, it has risen to third place among the states to which the US provides aid in the Middle East region. This study aims to provide a neo-classical realist explanation by arguing that the systemic structure-level analyses of neo-realism and the state level analyses of classical realism are limited to explain Türkiye's relations with the US and the USSR in the Cold War. Within this framework, this article argues that Türkiye aimed to develop a "balance of power" policy as a response to the Soviet threat at the very beginning of the Cold War, and that when the state reconsidered its

policies for national security priorities, Türkiye found a counterbalance in its own unique circumstances to reach an “optimal balance” in its foreign policy orientation by responding to the crises it experienced with the USA, including limited cooperation with the USSR.

Keywords: Russian history, USSR, The US, Cold War, Turkish foreign policy, balance of power.

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ МАЯТНИК ВЛАСТИ ТУРЦИИ: ПОЛИТИКА БАЛАНСА И ПРОТИВОВЕСА МЕЖДУ США И СССР В ГОДЫ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

С целью изучения внешней политики Турции во время Холодной войны с точки зрения «баланса сил» в данной статье исследуется, проводила ли Турция внешнюю политику, которая бы надежно защищала ее национальные интересы, сохраняя риски международной неопределенности на заднем плане в возможном конфликте между коллективными интересами альянса, частью которого она была, и ее собственными национальными интересами во время Холодной войны. С этой целью в исследовании запрашиваются ответы на вопросы о том, какую внешнюю политику Турция развивала во время Холодной войны, включая период основания Республики, и почему и при каких условиях это поведение изменилось и переформировалось в рамках отношений государства с Соединенными Штатами Америки (США) и Союзом Советских Социалистических Республик (СССР). Применяв качественный метод исследования, данная статья направлена на изучение своей исследовательской проблемы с использованием первичных и вторичных источников, включая различные дипломатические архивные документы. В соответствии со своей целью, продемонстрировано, что Турция с целью оптимального баланса поставила свои интересы национальной безопасности выше интересов США и организации коллективной безопасности, частью которой она была. Вскоре после Второй мировой войны Турции пришлось принять внешнюю политику, которая должна была отразить прямую угрозу ее территориальной целостности и суверенитету со стороны СССР. Таким образом, в рамках «рационального выбора внешней политики» Турция решила стать частью западного альянса, особенно в сотрудничестве с США в самом начале холодной войны. Однако членство в НАТО не было лучшим и полным решением для угрозы, с которой она столкнулась со стороны СССР. Действительно, Турция вскоре испытала кризис доверия в своих отношениях со своим союзником, США, из-за кризиса ракет «Юпитер» и конфликта на Кипре. Поэтому Турция, политика баланса сил которой была поставлена под сомнение перевесом, должна была переформулировать свою прозападную внешнеполитическую ориентацию. В соответствии с этим Турция стремилась к сближению, хотя и ограниченному, с СССР, что позволило бы государству, члену НАТО, получить самую высокую экономическую поддержку от СССР среди всех государств за пределами Варшавского договора. С другой стороны, она поднялась на третье место среди государств, которым США оказывают помощь в регионе Ближнего Востока. Целью данного исследования является предоставление неоклассического реалистического объяснения, утверждая, что системный структурно-уровневый анализ неореализма и анализ классического реализма на государственном уровне ограничены для объяснения отношений Турции с США и СССР в холодной войне. В этой связи в статье утверждается, что Турция стремилась разработать политику «баланса

сил» в ответ на советскую угрозу в самом начале холодной войны и что, когда государство пересмотрело свою политику в отношении приоритетов национальной безопасности, Турция нашла противовес в своих собственных уникальных обстоятельствах, чтобы достичь «оптимального баланса» в своей внешнеполитической ориентации, отреагировав на кризисы, которые она пережила с США, включая ограниченное сотрудничество с СССР.

Ключевые слова: История России, СССР, США, Холодная война, внешняя политика Турции, баланс сил.

Giriş

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı sonrası Yalta Düzeniyle başlayan ve dönemin iki süper gücü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında ancak ikincisinin dağılmasıyla nihayete eren; askeri, iktisadi, siyasi bir mücadele olarak XX. yüzyıl siyasi tarihine damga vurmuştur. Dünyanın SSCB ve ABD'nin liderliklerindeki iki kutup arasında bölündüğü bu dönemde, 1949'da ABD liderliğinde kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization: NATO) ve 1955'te SSCB'nin öncülüğündeki Dostluk İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması (*Dogovor o drujbe, sotrudničestve i vzaimnoy pomoşi*)¹ kapsamında kurulan Varşova Paktı'nın (*Varşavskiy Pakt*) karşılıklı mücadelesi söz konusu olmuştur.

İki kutup arasındaki rekabete Avrupa ve Balkanlar başta olmak üzere bütün dünyada, liderlerden birinin diğerine yönelik istihbarat eylemleri ve ideolojik sirayet kabiliyetleri ile bir diğerinin etki alanına sızma yetenekleri arasındaki mücadele eşlik etmiştir. İki süper güç hem kendi etki alanlarını diğeri aleyhine genişletme hem de ikiye bölünmüş Avrupa'da bir diğerini kontrol etme amacıyla *de facto* ya da *de jure* çevreleme (containment) siyaseti izlemiştir. Avrupa dışında, özellikle Afrika ve Latin Amerika'da neredeyse bütün iç karışıklıklarda iki süper güç aralarındaki rekabeti bir diğerine doğrudan temas etmedikleri *vekalet savaşlarıyla* (proxy wars) sürdürmüştür. Bu dönemde iki blok birbirine karşı üstünlük kurmak amacıyla askeri kaynaklarının kalitesini ve yeteneklerini artırmaya çalışmıştır. Son olarak bu süre zarfında bilim, sanat ve spor da siyasi içerik kazanmış ve yarış bir anlamda bu alanlarda da sürdürülmüştür. Uzayda Soğuk Savaş, birinin diğerine vereceği zararı yeniden düşünmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir.

İki süper gücün karşılıklı güvenlik kaygılarının yol açtığı mücadelede, bu süper güçlerden birinin, diğerinin sonraki eyleminin bilinmezliğinden kaynaklanan *güvenlik ikilemine* (security dilemma) bağlı *silahlanma yarışı* (arms race) başlamıştır. Bu yarışın nükleer silahlanma boyutunun dünya çapında insanlığın sonunu getirecek bir felakete yol açma ihtimali söz konusu olmuştur. Bu nedenle devletlerin bir diğeriyle sıcak temasa

¹ Bu çalışmada, "iş birliği" teriminin yazımında, Türk Dil Kurumu'nun (TDK) güncel Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Ancak söz konusu terim, belirli bir uluslararası belge, antlaşma veya diplomatik metni ifade ettiğinde, teknik bir anlam kazanmakta ve kalıplaşmış bir özel isim olarak bitişik yazılmaktadır. Çalışma boyunca, terimin istisnai olarak uluslararası antlaşma ve diplomatik belgelerin başlıklarında yer alması durumunda anılan belgelerin Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren hâline sadık kalınmış, literatürle tutarlı biçimde özgün metinlere bağlılık gözetilerek kelime bitişik biçimde yazılmıştır.

girmekten çekinmelerinden kaynaklanan bir *dehşet dengesi* (balance of terror) oluşmuştur. Her türlü senaryoda karşı tarafa cevap verebilmek için *ikinci vuruş kapasiteleri* (second strike) ön plana çıkmıştır. Kendisine özgü kuralları olan Soğuk Savaş, SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla sona erse de XX. yüzyılın geriye kalan neredeyse onda birlik bölümünde ve XXI. yüzyılın neredeyse ilk çeyreği boyunca, SSCB'nin ardıl (halef) devleti Rusya Federasyonu ve ABD arasında ilişkiler gerginleşmeye başladığında, *Yeni Soğuk Savaş*² *İkinci Soğuk Savaş*³ ya da *Küresel Soğuk Savaş*⁴ kavramları hemen her seferinde yeniden gündeme gelmiştir. Dünya tarihinin Soğuk Savaş döneminde ABD'nin müttefikleri arasında yer alan Türkiye, 1952'den bu dönemin sonuna kadar, SSCB ile deniz ve karadan sınır komşusu olan bir NATO üyesi olarak, bu süreci diğer devletlerden daha farklı biçimde deneyimlemiştir.

Türkiye'nin ulusal kurtuluş savaşını işaret eden Millî Mücadele döneminde Avrupalı güçlere karşı birlikte hareket eden Ankara ve Moskova'nın ilişkileri, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru SSCB'nin Türkiye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünü hedef alan ve devletin doğrudan güvenlik politikasına tehdit oluşturacak talepleriyle zor komşuluk halini almıştır. Sovyet taleplerine karşı uluslararası politikada yalnızlaşan Türkiye açısından Soğuk Savaş'ta SSCB karşıtı Batı ile iş birliği, bir tercihten ziyade bir zorunluluk oluşturmıştır. Bir süper güç olan Sovyetler Birliği'nin tehditlerinin oluşturduğu sorun karşısında Türkiye, diğer süper güç olan ABD ile ittifakı en iyi çözüm olarak belirlemiş, tedrici olarak NATO'ya girmiştir.

NATO üyeliği Türkiye'ye Sovyetler karşısında bir güvenlik şemsiyesi sağlamış olmasına rağmen Ankara'yı Moskova açısından olması gerekenden daha büyük bir hedef haline getirmiştir. Bu da üyeliğin bir taraftan artırdığı devlet güvenliğini, diğer taraftan azalttığını işaret etmiştir. Bunun yanında Washington'un ulusal çıkarlarının Türkiye'ninkilerle uyuşmadığı durumlarda Ankara ile istişare yerine Türkiye'nin güvenlik önceliklerini yok sayması, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde güven bunalımına yol açmıştır: Neticede ABD'nin dış politikasının NATO'nun kolektif güvenlik için iş birliğini öngören kuruluş amaçlarıyla örtüşmemesi, Türkiye'nin de kolektif çıkarlar yerine ulusal çıkarlarını öne alan bir siyasete kayışının nedenini oluşturmıştır. Bir başka ifadeyle Sovyet tehdidi karşısında ABD ile iş birliği yapan ve NATO üyesi olan Türkiye'nin bu kolektif güvenlik örgütündeki üyeliği ve ABD ile yakın ilişki biçimi, Türkiye'ye daha farklı bir ulusal güvenlik tehdidi oluşturmaya başlamıştır. Bunun çözümü için Türkiye, Sovyetler ile ilişkilerini sınırlı olsa da geliştirerek, ABD'ye karşı denge oluşturmaya çalışmıştır.

Soğuk Savaş'ta denge ve karşı dengelemeye yönelik politikalar, realizm kökenli

² Elliott Abrams, "The New Cold War," Council of Foreign Relations, (2022), erişim 05.10.2023 <https://www.cfr.org/blog/new-cold-war-0>

³ Ryan Mackenzie, "Rubio: U.S. Barreling Toward a Second Cold War," *USA Today* (3 Ekim 2015), erişim 10.05.2023, <https://www.usatoday.com/story/news/politics/elections/2016/2015/10/03/rubio-us-barreling-toward-second-cold-war/73288022/>; Dmitri Trenin, "The Crisis in Crimea Could Lead the World into a Second Cold War," *The Guardian* (2 Mart 2014), Erişim 09.10. 2023, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/02/crimea-crisis-russia-ukraine-cold-war>.

⁴ Michael Hirsh, "We Are Now In A Global Cold War," *Foreign Policy* (27 Haziran 2022), erişim 10.09.2023 <https://foreignpolicy.com/2022/06/27/new-cold-war-nato-summit-united-states-russia-ukraine-china/>

Uluslararası İlişkiler Yaklaşımlarının⁵ bu dönemde üzerinde tartıştığı başlıca konular arasındadır. Realist Uluslararası İlişkiler Kuramları açısından devletin kendi bekasının müdafaası asli amaçları arasında ilk sırada yer almaktadır. Rekabetçi sistem içinde *hayatta kalmaya* (survive) çalışan devletler daha iyi bir seçenek olarak *güçlerini maksimize etmeyi* (maximization of power) amaçlamaktadırlar. Yine devletlerin kendi aralarında güç saiklerine bağlı çıkar çatışmalarından faydalanarak; zamana, şartlara ve duruma göre değişik ittifak sistemlerine katılarak varlıklarını sürdürmeye yönelik siyaseti, *denge politikası* (balancing) ya da tam anlamıyla *güç dengesi* (balance of power) olarak tanımlanmaktadır.⁶ Denge politikasındaki değişiklikleri devlet ekseninde inceleyen klasik realizm ve sistem/yapı düzeyinde inceleyen neorealist çalışmalardan farklı olarak neoklasik realist bakış açısı, güç dengesini; devlet, uluslararası sistem ve ulus altı birimlerin hepsini göz önüne alacak biçimde incelemektedir. Klasik Realizmin devlet ile çıkar ya da neorealizmin devlet ile uluslararası sistem arasında kurduğu ilişkiye bağlı kalmak yerine, neoklasik realizm; iç siyasetin, karar alıcıların ve tehdidin kendisinin devletten devlete geçtiğini kabul etmektedir. Tehdit ve çıkarın değişmesi, devletlerin asıl amaçları olan güç maksimizasyonunun mutlak değil göreceli bir nitelik taşıdığını işaret etmektedir.⁷

Neoklasik Realist bakış açısı, devletlerin uluslararası politikadaki benzer gelişmelere karşı tepkileri ve eylemleri arasında farklılıklar olabileceğini kabul etmektedir. Bu farklılıklar doğrudan kararlar ve karar alma mekanizmaları, ilgili siyasi ve sosyal aktörlerin tercihleri ya da devletin toplumunun ve hükümetinin kendine özgü yapısal özellikleri ile ilişkili olabileceği gibi aktörler için kısıtlamaların ve fırsatların birine, birden fazlasına veya hepsine de bağlı olabilmektedir. Bir devlet siyasi tercihlerinin bir fonksiyonu olarak dış politikasını denge siyaseti ekseninde şekillendirme seçeneğine her zaman sahiptir. Ancak başka bir devletin aleyhine gereğinden fazla güç biriktiren bir devletin, karşı tarafın caydırıcılık maksadıyla aynı şekilde cevap vermesine bağlı olarak *güvenlik ikilemiyle* (security dilemma) karşı karşıya kalması da bir olasılık olarak söz konusudur.

Neoklasik Realizm açısından devletin dış politikası sadece belirli katalog fiil ve söylemler arasından kendi iradesiyle rasyonel biçimde aldığı kararlarla şekillenen davranış ve söylemler bütünü değildir. Devletin eylemleri ve söylemleri, uluslararası sistemin kendisi üzerindeki kuşatıcılığıyla ona atadığı rollerin ifasından ibaret değildir. Uluslararası sistem ve devletin kendisi ile liderinin yanında ulusu ve ulus altındaki birimlerinin süreç içinde yer aldıkları çoklu ve çok dinamikli tercihleri ile davranışlarının toplamıdır. Devletler bu tercihleri tek başına değil bütün bu birimlerin kendi üstündeki sınırlayıcılık kapasitelerini ve buna bağlı olarak çıkarları ile hassasiyetlerini göz önüne alarak yapmaktadır.

⁵ Bu metinde bir disiplin ya da teori olup olmadığı tartışmasından bağımsız olarak Uluslararası İlişkiler, ulusların arasındaki ilişkilerden farklılaştırılmak için genel kullanıma uygun olarak büyük harflerle yazılmıştır.

⁶ Jack Donnelly, *Realism and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 107-130; Richard Little, *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 91-127.

⁷ Randall L Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing," *International Security* 29/2 (2004): 159-201.

Neoklasik Realizm diğer realist kökenli kuramlarla gücün önemi hususunda birleşmekte ancak, bu bakış açısında gücün mutlak değil göreceli bir niteliği söz konusu olmaktadır. Devlet; askeri, beşerî, iktisadi ve jeopolitik kapasitesini ve kendine özgü birçok unsurun, ona tanıdığı imkanların sınırlarını göz önüne alarak seçimlerini en optimal şekilde yapabilen ya da yapmaya çalışan rasyonel bir aktördür. Devletlerin, güvenlik endişeleri ve tehditler karşısında başvurdukları denge politikalarında amaçladıkları istikrara ulaşamadıkları durumlar söz konusu olabilmektedir.⁸ Devletlerin dış politikalarının olası sonuçları arasında *optimal dengelemenin* (optimal balancing) yanında farklı dengeler de yer almaktadır: Devlet öncelikle bir tehdit karşısında ulusal düzeyde siyasal işlemlerin ve gelişmelerin süreci engellememesi koşuluna bağlı olarak, uygun ve makul bir dengeleme cevabıyla kendi güvenliğini maksimize edebilmektedir. Ancak herhangi bir tehlike karşısında; fiiliyatta, iç siyasal işlem ve süreçlerdeki siyaset yapımı süreçlerinde tehdidin aşırılaştırılması gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu, devletin duruma uygun denge siyaseti yerine optimal olmayan *aşırı dengeleme* (sub-optimal over balancing) siyasetine istemeden kayabileceğine işaret etmektedir.

Devletler herhangi bir tehdidi denge siyasetiyle yönetmesini sağlayan kaynaklarının yetersizliği veya bu siyasetin maliyetinin kazancından yüksek olması gibi sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bunlara ya da başka nedenlere bağlı olarak gerekli cevabı vermeyen ya da veremeyen devletin dış politikasında *eksik dengeleme* (under-balancing) söz konusu olabilmektedir. Devletler dengeyi sağlamak için bu tip durumlarda ittifaklara başvurabilmekte, siyaset değişikliğine gidilebilmekte, farklı şekillerde dengeleme arayışlarına girebilmektedir. Bunun yanında güçlü bir devletin peşine takılarak onun politikasına bir yerden eklenilerek *izini sürme* (band-waggoning) siyasetini benimseyebilmekte ya da bir tür *uzlaşma siyaseti* gibi farklı ve çeşitli dış politika tercihlerinden birine yönelebilmektedir. Hatta devletler güvenlik maksimizasyonuna yönelik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken iç içe geçmelerinden ötürü çözümü zorlaşan problemler karşısında *karmaşıklık* (entanglement) sorunu ile karşılaşabilmekte, karşı aktörün sıkıştırıcı hamlelerine bağlı olarak *tuzağa düşme* (entrapment) problemi gibi olumsuzluklar da deneyimleyebilmektedir. Bu tip gelişmeler karşısında devletler denge politikasını sürdürebilmek ya da ona geri dönebilmek için *karşı dengeleme* (counter-balancing) gibi stratejileri benimseyebilmektedir.⁹

Uluslararası sistemde üstün bir kural koyucu olmadığı için devletler daha fazla güç istenci olarak tanımlanan ulusal çıkarlarını kendi kendilerine *öz yardım* (self-help) ile gerçekleştirmeye çalışırken, farklı ittifaklara katılabilmekte, kendi denge siyasetlerini geliştirebilmektedir. Bu süreçte eksik veya aşırı dengeleme söz konusu olduğunda, devletler karşı denge mekanizması kurarak, siyasal istikrara yönelik manevralar yapabilmektedir. Bu stratejik manevraların yönü, şiddeti ya da açısı ise devletin kapasitesi, uluslararası sistemin yapısı, çıkarlarının diğer devletlerle örtüşmesi ya da çelişmesi gibi birçok farklı değişkenden etkilenmektedir.¹⁰ Anılan manevra alanına sahip devletlerin

⁸ Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing," 159-201.

⁹ Ellis Mallett & Thomas Juneau, "A Neoclassical Realist Theory of Overbalancing," *Global Studies Quarterly* 3/2 (2023): 1-12.

¹⁰ Schweller, "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing," 168-169.

sabit ya da sürekli nitelikte dost ve düşmanları söz konusu olmamaktadır. Kolektif güvenlik çıkarları da dahil olmak üzere hemen hiçbir güvenlik ya da çıkar türü, devletin kendi ulusal çıkarını gerçekleştirmesinden daha önemli sayılmamaktadır.

Bu çalışmada yukarıdaki kavramsal çerçeve sınırları içinde Türkiye'nin Soğuk Savaş süresince SSCB ve ABD'ye yönelik siyaseti incelenmekte ve devletin önünde yer alan sınırlı seçenekler arasında rasyonel bir dış politika tercihi benimsemeye çalıştığı savunulmaktadır. Ankara'nın dış politika önceliklerinin sadece uluslararası sistemin özellikleri ya da devletin karar alma süreçleri tarafından değil; bu ikisine ilaveten karar alıcılar ve ulusal öncelikler tarafından da belirlendiği iddia edilmektedir. Bu alanla ilgili literatür incelendiğinde; Türk Dış Politikasındaki genel eğilimi Ankara'nın Soğuk Savaş dönemi siyaseti ile Soğuk Savaş sonrası dış politikası arasındaki benzerlikleri ya da farklılıkları incelemek suretiyle tespit etmeyi amaçlayan araştırmaların¹¹ yanında Soğuk Savaş'ın belirli bir bölümünü inceleyen çalışmalar¹² ve Soğuk Savaş'taki özgün bir bunalıma odaklanan eserler¹³ göze çarpmaktadır. Ancak Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasını, uluslararası yapının anarşik karakterini işaret eden Soğuk Savaş ile siyasetine yön veren liderler ve karar alma süreçleri gibi ilgili faktörlerle birlikte ele alan belirgin bir çalışma söz konusu değildir. Diğer taraftan Türkiye'nin dış politikasındaki değişim ya da krizleri inceleyen çalışmaların arasında da Ankara'nın Soğuk Savaş'ta Moskova ve Washington arasında nasıl konumlandığını doğrudan sorunsallaştırmayı hedefleyen bir araştırmadan da bahsedilememektedir. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.

Amaçlarına uygun olarak çalışmanın ilk bölümünde Soğuk Savaş öncesi dış politikasının öncelikleri doğrultusunda Türkiye'nin Sovyetler ile iyi ilişkileri ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ile Sovyetler'in Bolşevik Devrimi ertesinde ayakta durma çabaları, iki devlet arasında geçici bir dostluk yaratmıştır. Bu dönemde Türkiye, Kurtuluş Savaşında, Bolşevik Devrimi ardından uluslararası politikada yalnızlaşan Sovyetler'den yardım almış ve hemen ardından gelen kuruluş döneminde ise Sovyetler ile birlikte hareket etmiştir. Ancak bu yakınlık II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürülmüştür. İki devletin ulusal çıkarları farklı istikametlerde değişik dış politikaları izlemelerini gerektirmiştir. Türkiye, savaş sırasında üçlü ittifakın diğer üyelerinin çıkarları yerine kendi ulusal çıkarını izlemiş ve savaşa girmeyerek ulusal güvenliğini korumuştur. Doğu cephesindeki yükü üstlenmek zorunda kalan Sovyetler açısından Türkiye'nin savaşa girmesi büyük önem taşımış olsa da Türkiye'yi İngiltere¹⁴ ve Fransa aracılığıyla ikna etmeyi başaramamıştır.

II. Dünya Savaşı ertesinde bir süper güç haline gelen SSCB'nin Türkiye'den talepleri söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, çalışma, ikinci bölümünde Türk-Sovyet dostluğunun sona ermesinin nedenleri ve Türkiye'nin Batı ile yakınlaşma zorunluluğunu tartışmaya

¹¹ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş ertesindeki Durumu Üzerine Notlar," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51/1 (1996): 353-370.

¹² Cihat Göktepe & Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası," *Bilgi* 72 (2015): 197-222.

¹³ Mahir Küçükvatan, "Soğuk Savaş'ın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11 (2011): 73-91.

¹⁴ Resmi adı Büyük Britanya olmasına rağmen, bahsi geçen devlet bu çalışmada literatürdeki genel eğilimi takip ederek İngiltere olarak anılmaktadır.

açmıştır. Türkiye'nin savaşa girmemesi, II. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş arasındaki dönemde Boğazlar'ın kontrolünün SSCB'nin savunma öncelikleri arasında yer almasına neden olmuştur. Bu amacı doğrultusunda Türkiye'ye yönelik toprak talebini de içeren bir zorlama ve uluslararası sıkıştırma siyasetine yönelmiştir. Bu klasik nitelikteki tehdit karşısında Ankara Sovyet tehdidini zorunlu olarak Batı ile ittifakla dengelemeye yönelmiştir. ABD ile yakın iş birliği ve NATO üyeliğiyle bu amacına ulaşmıştır. Ancak bu Türkiye'nin Sovyet tehdidini dengelediği anlamına gelmemiştir: Türkiye'nin topraklarındaki NATO ve ABD üsleri, devletin; Sovyet tehdidine karşı bir taraftan güvenliğini artırmış ancak diğer taraftan da devleti bu sefer de SSCB'nin olası saldırısına karşı açık hedef haline getirmiştir. Türkiye topraklarındaki NATO ve ABD unsurları yüzünden, Sovyetler açısından bir Soğuk Savaş tehdidi halini almıştır.

Türkiye U-2 Krizinde, topraklarındaki NATO ve ABD unsurlarına bağlı olarak SSCB'nin doğrudan muhatabı olmuştur. Hemen sonra Ekim Füzeri yüzünden SSCB ve ABD karşı karşıya kaldığında ABD kendi ulusal güvenliğini NATO'nun ve İttifak üyesi olan Türkiye'nin güvenliğinden daha öncelikli görmüştür: Soğuk Savaş'ta yumuşama sürecini başlatan Küba Krizi, Türkiye'deki Jüpiter Füzerlerinin sökülmesine yönelik bir uzlaşıyla çözülmüştür. Türkiye, kendisine bilgi verilmeksizin yapılan bu uzlaşıdan haberdar olduğunda aşırı dengeleme siyasetinin kendi ulusal güvenlik öncelikleriyle çelişmesine karşı bir siyasete kayış göstermiştir.

ABD ile ilişkilerindeki afyon ekimi krizi ve Kıbrıs sorunu ile bunların neticesinde Türkiye'ye yönelik başlayan Amerikan ambargosu, Ankara'nın Washington ile ilişkilerinde görünür güven bunalımı oluşturmıştır. Bu bağlamda çalışmanın üçüncü bölümünde bu bunalımla birlikte Türkiye'ninkilerle ABD'nin liderliğindeki NATO'nun güvenlik öncelikleri arasında bir fark oluştuğunda, devletin kendi öncelikleriyle belirlediği yeni dış politikasının nedenleri ve sonuçlarının tartışılması amaçlanmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerinin seyrinin belirleyicisinin Soğuk Savaş'taki yumuşama döneminden ziyade Ankara'nın kendi ulusal öncelikleri olduğu saptanmıştır. Yumuşama süreci sonunda başlayan ikinci Soğuk Savaş'tan SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süre zarfında Türkiye, ABD ve NATO ile ilişkilerini SSCB ve diğer dünya ile olan ilişkilerinden ayırmış ve katı bir kutup politikası izlemek yerine SSCB ile ikili ilişkilerini de öncelikleri arasına alan bir siyasete kayış göstermiştir. Neticeyle Türkiye, iki kutuplu uluslararası sistemde, bir kutuptan tehdit algıladığında, diğer kutup lideriyle bu tehdidi dengelemiştir. İçinde yer aldığı kolektif ittifak sistemi ve sistemin lideri ile güven bunalımı söz konusu olduğunda kendi ulusal önceliklerini tercih etmiştir. Sistemdeki yumuşamanın Türkiye'nin dış politikası üzerinde ciddi bir etkisi olmamış, SSCB ile ilişkilerindeki iyileşme uluslararası konjonktürden ziyade devletin kendi ulusal öncelikleri tarafından belirlenmiştir. Bu noktada Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ABD ve SSCB ile ilişkileri, Klasik Realizmin devlet, Neorealizm'in yapı odaklı bakış açısıyla değil, Neoklasik Realizmin varsayımlarıyla uygunluk göstermektedir.

1) Soğuk Savaş Öncesi Türk Dış Politikasının Öncelikleri: Zorunlu Denge Aracı olarak Sovyetler ile İş Birliği

I. Dünya Savaşı, çok uluslu devletlerin ve imparatorlukların dağıldığı, rejimlerin

değiştirdiği “yeni dünya düzenini” beraberinde getirmiştir. Savaşta birbirlerine karşı cephelelerde savaşan Rus Çarlığı ve Osmanlı savaşın diğer galip ve mağluplarından farklı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı’nın toprakları, daha savaşa son veren barış anlaşması imzalanmadan paylaşılmıştır. Buna cevaben Anadolu’da dünya tarihinin ilk ulusal kurtuluş mücadelesi başlamış ve bu hareket devletin kadim geleneğine dayanan ve ulus devlet temelli yeni Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmaya muktedir olmuştur. Çarlık Rusyası ise savaşın galibi olan itilaf devletleri arasında yer almasına rağmen, savaş devam ederken kendi içindeki Bolşevik Devrimi ertesinde kurulan hükümetin iradesiyle savaştan çekilmiştir.

Menşevik Devrimi (23 Şubat/8 Mart 1917 Burjuva Demokrat Devrimi) ardından gerçekleşen Bolşevik Devrimi (25 Ekim/7 Kasım 1917 Büyük Ekim Devrimi) ile iktidara gelen Bolşevikler, 2 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması’nı imzalayarak devletin savaştan çekildiğini ilan etmiştir. Osmanlı bundan yaklaşık yedi ay kadar sonra 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamış ve bunun akabinde devletin topraklarında fiili işgal başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine aralarındaki ilişkiler artık Anadolu’da 23 Nisan 1920’de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) başkanı Mustafa Kemal ve Moskova merkezli Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin (RSFSC) kurucu lideri Vladimir İliç Lenin arasında yürütülmeye başlanmıştır. 1924 gelmeden sırasıyla Çarlık Rusyası’nın yerine SSCB, Osmanlı’nın yerine Türkiye Cumhuriyeti uluslararası sisteme yeni birer devlet olarak katılmıştır. Ancak her ikisi de başta Avrupalı devletlere karşı meşakkatli mücadelelerine rağmen uluslararası politikadaki yalıtılmışlıklarından sıyrılamamışlardır. Avrupalı devletlerin yanında ABD de iki devlet ile ilişki ihdası hususunda mütereddit kalmış, süreçleri uzaktan takip etmekle yetinmiştir.

Thomas Woodrow Wilson liderliğindeki Demokrat Parti Hükümetinin, Bolşeviklerle geçmişten gelen bağları söz konusu olmasına rağmen ABD devrimden sonraki on altı yıl boyunca SSCB ile resmi düzeyde diplomatik ilişki kurmamıştır. Bunun nedenleri bir ölçüde Wilson’un, Bolşeviklerin devrimci ilkelerine moral karşıtlığı ve Sovyetler’in özel mülkiyeti lağvedilmesi gibi ABD’nin kurucu değerlerine zıt tasarruflarının etkisiyle ilişkilidir. Buna ilaveten ABD’de yeni Bolşevik rejimin uluslararası faaliyetlerinin kendisi açısından yıkıcı olabileceğine dair yaygın kanının da yadsınamaz rolü söz konusudur. Ez cümle ABD’nin 1920’lerdeki Cumhuriyetçi yönetimlerinin dünyaya bakış açısı, Bolşevik ideolojiyle kurulmuş bir devletin kabulüne imkân tanımamıştır.¹⁵ Bu çalışma açısından aralarındaki temel fark hem ABD’nin hem de SSCB’nin desteklediği *ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının* (self-determinasyon); Wilson’a göre siyasi, Lenin açısından ise ekonomik yönden ele alınmasıyla ilişkilidir. Uluslararası politika anlayışlarındaki bu temel farklılık, ABD ve SSCB’nin ikisinin de birbirlerinin yaşamsal ilkelerini ihlal ederek var olabileceklerine işaret etmektedir. Neticeyle 1930’lara gelindiğinde ABD ve SSCB, aralarında moral farklılıkları olan, zıt iktisadi ve siyasi eğilimler tarafından yönlendirilen ve son olarak devlet çıkarları arasında derin uçurumlar ve tezatlıklar barındıran ve bütün bunlardan ötürü uluslararası politikada yan yana gelmesi

¹⁵ John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union, and the United States: an Interpretive History* (New York: John Wiley, 1978), 87-117.

en imkânsız iki uluslararası aktördür. Bolşeviklerin, ABD ve Avrupa'dan siyasal, ekonomik ve ideolojik farklılığı; aralarındaki ilişkilerin temel problemini oluşturmuştur. Ancak bu farklılıklar aynı zamanda da Lenin'in Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesine, ilerici olarak nitelendirdiği karakterine bağlı olarak sağladığı göreceli ve sınırlı desteğini sağlayan temel unsur da oluşturmuştur.

Moskova, I. Dünya Savaşı'nın tükenmişliğinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrasında iç savaşı büyük zorluklarla ancak 1922'de nihayete erdirebilmiştir. Bu sırada I. Dünya Savaşı ertesinde Osmanlı'da kalıcı barış anlaşması olan Sevrés imzalanmadan, Anadolu'ya yönelik işgal başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nı başlatan kadronun bir bölümü, bu hakkaniyetsiz işgal karşısında Wilson İlkelerinde de yer alan kendi kaderini tayin hakkını kullanabilmek için ABD'nin de içinde olduğu Batılı devletlere çeşitli mektuplar göndereseler de bunlara müspet bir cevap alamamıştır. Osmanlı bakiyesi topraklarda savaştan ve toprak kayıplarından yorulmuş kadro, devletin hayatta kalabilmesi için Misak-ı Milli sınırlarını gözeterek başlattığı kurtuluş mücadelesi neticesinde 29 Ekim 1923'te büyük çaba ile çok zor şartlarda cumhuriyeti ilan etmiştir. Bu süreçler, uluslararası siyasette yalnızlaştırılmış yeni Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB'yi, ideolojik eğilim gibi farklılıkları göz ardı ederek kendi ulusal çıkarlarına uygun bir şekilde birlikte hareket etmeye yönlendirmiştir.

Moskova'nın Ankara'ya desteği, diğerleri arasında öncelikli olarak kara ve denizden komşusu olan Anadolu'da egemenliğini kuran yeni ve bağımsız bir Türkiye'yi, kendisiyle rekabet halinde olan ve tehdit oluşturan İngiltere ya da Fransa gibi bir gücün tahakkümü altındaki bir komşuya tercihiyle ilişkilidir. Uluslararası politikada daha fazla desteğe ihtiyacı olan Türkiye açısından da kendisinden farklı iktisadi eğilimi olan SSCB ile komşuluk ilk etapta bir dış politika önceliği değildir. Seçenekler arasında Avrupalı devletlerin amaçları karşısında ABD'den kendi bağımsızlığına yönelik destek de yer almıştır. Avrupa'dan farklı olarak ABD'deki finans çevrelerinin siyasi değil ticari kurumlar olduklarını ve buna bağlı olarak ABD'nin bunlar üzerinden kendisinin iç işlerine karışmayacağını öngörmüştür. Buna dayanarak, bu özel teşebbüsler üzerinden ABD hükümetinden destek sağlamak amacıyla Amerikan menşeli ticari şirketlerle temasa geçmiştir.¹⁶ Beklenenin alakanın bulunamaması üzerine Türkiye'de mücadelenin örgütlenme sürecinde yer alanların arasındaki Amerikan desteği taraftarlarının sayısı giderek azalmış, buna karşın Sovyet yanlılarının sayısında ise kayda değer bir artış söz konusu olmuştur. Neticeyle Türkiye ile RSFSC arasında 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması olarak bilinen Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye ilk kez Avrupalı bir devlet tarafından tanınmış, ikili ilişkiler 17 Aralık 1925'te imzalanan Tarafsızlık ve Dostluk (Saldırmazlık) Antlaşması'yla geliştirilmiştir.¹⁷

Çarlık ve Osmanlı yönetimlerinin sona erdiğini teyit eden Moskova Antlaşması ile Bolşeviklerin Anadolu'daki mücadeleye mühimmat, silah, altın ve rubleden oluşan yardımları hukuki bir çerçeveye kavuşmuş; Antlaşma öncesindekiler de dahil edildiğinde

¹⁶ İsmail Görge, "Türk Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi," *Erciyes Akademi* 36/1 (2022): 389.

¹⁷ Elif Şimşek, "Rusya Türkiye İlişkileri," *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler* içinde, ed. Sertif Demir, Poyraz Gürson & Ayça Eminoğlu (Ankara: Barış Yayınevi, 2017), 282-331.

Moskova'nın Mücadele'ye sağladığı yardım, toplam savunma bütçesinin yaklaşık onda birini oluşturmuştur.¹⁸ Bolşeviklerle yardımlaşma sürerken, Hükümet, başka kaynak ve destek arayışlarını da ihmal etmemiştir. Kanada ve Amerikan iştiraki Ottoman American Development Company (Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi) ile kilometre garantisi ve para yardımı olmaksın bir demiryolu ile Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında üç liman inşaatını içeren Chester Projesi üzerine bir sözleşme yapmış ve bu sözleşme 10 Nisan 1923'te, "Şarkî Anadolu Demiryolları'na Dair Kanun" adıyla onaylanmıştır. Türkiye esasen bu şirket vesilesiyle petrol hususunda ABD'nin desteğini alabilmeyi amaçlasa da ABD buna sıcak yaklaşmamıştır.¹⁹ Diğer taraftan şirketin kendi iç sorunları nedeniyle projeye başlayamaması üzerine sözleşme, 18 Aralık 1923'te Ankara tarafından feshedilmiştir.²⁰ Neticede Ankara'nın beklentilerinin aksine ABD ile ilişkilerinde bir yakınlaşma söz konusu olmamış, hatta Türkiye ile ABD arasında resmi ilişkiler ancak Lozan'ın imzalanmasından üç yıl sonra 1926'da kurulmuştur. Aslında ABD açısından Türkiye; Osmanlı'dan farklı olarak "umut vadeden bir ülkedir." Buna rağmen ABD, öncelikli olarak Fransa ve İngiltere siyasetini tetkik etmiş,²¹ 1929'daki büyük ekonomik buhranın olumsuz etkilerine de bağlı olarak, Türkiye ile temaslarında temkinli bir mesafe benimsemiştir. ABD ile Türkiye arasında istikrarlı ilişkiler ancak II. Dünya Savaşı sonrası kurulan iki kutuplu dünya düzeninde ABD'nin SSCB'nin karşısında kendi ulusal çıkarlarını korumak için izlediği güvenlik politikasında Türkiye'nin önem kazanmaya başlamasıyla kurulabilmiştir. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde eğitim alanındaki iş birliği haricindeki hususlarda kayda değer bir gelişme söz konusu olmamıştır. Buna karşın SSCB ile Türkiye, aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakarak; birbirlerinin egemenlikleri ile toprak bütünlüklerine saygı çerçevesinde, ikisinin de güvenliğine hizmet eden ve ortak düşmanları açısından bir tür caydırıcılık potansiyeli taşıyan bir ilişki biçimi kurmuşlardır. Bu amaçla Türkiye ve SSCB, 17 Aralık 1925 Antlaşmasını, önce 1929 Protokolüyle iki ve 1931'de imzalanan ikinci bir protokolle beş yıl daha uzatmışlardır.²²

Türkiye ve SSCB ilişkilerinde ilk kez Lausanne görüşmeleri devam ederken Boğazlar hususunda fikir ayrılığı söz konusu olmuş ve bu farklılık, 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmadan hemen önceki istişarelerde çok daha belirgin hale gelmiştir. Buna rağmen Türkiye, SSCB ile ilişkilerini, içişlerine karışılmaması ve toprak bütünlüğüne saygıya dayalı bir iş birliği etrafında şekillendirebilmiştir. Diğer taraftan SSCB ile iyi ilişkiler vesilesiyle uluslararası alandaki yalnızlığını azaltarak İngiltere ve Fransa'ya karşı denge siyasetine devam etmiştir. Devrim ertesinde uluslararası alanda yalnızlaşan Bolşevikler açısından da komşusu Türkiye iki açıdan önem taşımıştır: Öncelikle Türk kurtuluş mücadelesinin başarısı, İngiltere ve Fransa'nın sömürge topraklarındaki Müslümanlar arasında bir emsal oluşturarak onların özgürlük arayışlarını tetikleme

¹⁸ Erel Tellal, "1919-1923: Sovyetlerle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 162.

¹⁹ Görgen, "Türk Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi," 376-395.

²⁰ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-empyralist miydi?: Chester Ayrıcılığı," *Ankara SBF Dergisi* 25/4 (1970): 287-318.

²¹ Görgen, "Türk Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi," 389-390.

²² Şimşek, "Rusya Türkiye İlişkileri," 282-331.

potansiyeline sahiptir. İkinci olarak bağımsız bir Türkiye, SSCB'nin Batılı emperyalistlerin işgalindeki Anadolu topraklarıyla komşu olmak gibi bir tehlikeyi ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenler, Türkiye ve SSCB'yi bu geçici dostlukta buluşturmuştur. Neticede iki tarafı birbirleriyle yaklaştıran bu amaçlar çerçevesinde 1935'te aralarındaki dostluk anlaşmasını on yıllığına uzatan bir protokol daha imzalanmıştır. Bu vesileyle Türkiye Lausanne'dan arta kalan Musul sorusunda SSCB'nin desteğini almış,²³ SSCB ise artık yaklaştığı anlaşılan II. Dünya Savaşı öncesinde sınır güvenliğini sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı ile önce Avrupa'yı sonra bütün dünyayı etkileyecek olan militarist İtalyan Faşizmi ve Alman Nazizmi, Türkiye'nin SSCB ve ABD ile ilişkilerinde yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir: SSCB, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Molotov-Ribbentrop Paktını imzaladıktan sonra Türkiye ile Boğazlar'ın ortak savunulması önerisiyle temasa geçmiş ancak Türkiye bunu kabul etmemiştir. Diğer taraftan Türkiye, 19 Ekim 1939'da Fransa ve İngiltere'yle olası saldırı durumunda yardımlaşmayı öngören Üçlü Askeri İttifak Antlaşması imzalamıştır ²⁴

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de SSCB topraklarına yönelik işgale başlaması, Moskova'nın Londra ile temasa geçerek Almanya'ya karşı birlikte eylem planı hazırlamasını beraberinde getirmiştir. Bu ortak hareket planı uyarınca SSCB, İngiltere üzerinden Türkiye'ye Üçlü Askeri İttifak'tan kaynaklanan sorumlulukları çerçevesinde savaşta bir cephe açmasına yönelik baskı oluşturmaya başlamıştır. Kasım 1942'deki Stalingrad zaferi ertesinde Adana'da İsmet İnönü'yle bir araya gelen İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Türkiye'ye savaşa katılması durumunda devletin askeri ihtiyaçlarına göre yapılacak yardımın artırılabilceğini ifade etmiş ve aynı yılın Aralık ayında, bu sefer Kahire'de Türkiye'yi savaşta cephe açmaya tekrar zorlamıştır. Ancak Türkiye bu ısrarlara olumlu yanıt vermekten kaçınmıştır. Buna sırada SSCB, Almanya'yla savaşmaya başlamasından 1944'e kadar geçen süre zarfında, Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine göz yumduğu gerekçesiyle Türkiye'ye birçok defa protesto notası göndermiştir.²⁵ Neticede Türkiye'nin Almanya'ya karşı cephe açmaması ve savaş esnasında Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi, SSCB'nin Türkiye'ye karşı duyduğu güvensizliği artırmıştır.

Savaşın Doğu Cephesindeki galibiyetin büyük ölçüde mimarı olan SSCB, savaş sona ererken müttefikleri ile birçok kez bir araya gelmiştir. Bunların arasında yer alan 9 Ekim 1944 tarihli Moskova buluşmasında Joseph Stalin ile Churchill, SSCB için Romanya'nın ve İngiltere için de Yunanistan'ın önemini göz önünde bulundurarak; Güneydoğu Avrupa'nın iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılması hususunda *de facto* bir uzlaşmaya varmıştır.²⁶ Bununla ilgili olarak Churchill'in anılarında yer verdiği kendi el yazısı belgeye göre Romanya ve Bulgaristan çok büyük oranda SSCB'nin Yunanistan çok büyük oranda İngiltere'nin nüfuzuna bırakılırken; Yugoslavya ve Macaristan ise yarı yarıya

²³ Christos L. Rozakis & Petros N. Stagos, *The Turkish Straits* (Lanchester: Martinus Nijhoff Publishers, 1987), 38.

²⁴ Rozakis & Stagos, *The Turkish Straits*, 44.

²⁵ Erel Tellal, "1945-1960 SSCB'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları 2002), 504-509.

²⁶ Winston Churchill, *The Second World War, Triumph and Tragedy*, Vol 6 (Boston: Houghton Mifflin Company, 1953), 196-197.

paylaşımıştır.²⁷ İlgili görüşmenin İngiltere'deki kayıtlarında bu bölümün olmaması ve SSCB'de de benzeri bir belgenin bulunmamasına bağlı olarak bu uzlaşının varlığı büyük ölçüde reddedilmiştir.²⁸ Ancak Churchill'e göre bu görüşmeyi izleyen iki gün içinde iki devletin dışişleri yetkilileri tekrar bir araya gelerek SSCB'nin Bulgaristan ve Macaristan'daki etki oranlarının artırılması hususunda hemfikir olarak bu paylaşımı kabul etmişlerdir.²⁹ "Yüzdelere antlaşması" olarak da bilinen bu uzlaşının sonucunda SSCB, Yunanistan iç savaşında komünistlere destek vermemiş, diğer taraftan İngiltere ise daha 1948 gelmeden bunların da içinde yer aldığı etki alanları üzerindeki varlığını sürdürmeyeceğini öngörerek bu görevi ABD'ye tevdi etmiştir.³⁰ Savaş esnasında etki alanları hususundaki paylaşımın sonuçları net olarak kararlaştırılmadığı için savaştan sonra tarafların kendi payları üzerindeki hak iddiaları ve karşılıklı anlaşmazlıkları, aralarında başlayan Soğuk Savaş'ın en önemli nedenleri arasında yer almıştır.

Pazarlık konusu olan devletler arasında yer almamasına ve savaşta işgale uğramamasına rağmen Türkiye, savaşın sonunda başlayan yeni düzene, savaşta ulusal güvenliğini önceleyen denge siyasetinin bir sonucu olarak Sovyet tehdidi ile başlamıştır: SSCB'nin ısrarlarına rağmen Türkiye'nin yeni cephe açmaktan kaçınması, Sovyetler'in savaştaki işini zorlaştırmış, çıkarlarını zedelemiş, savaşın topraklarındaki tahribatını artırmıştır. SSCB'nin mutlak galibiyeti öngördüğü 1944'ten itibaren Türkiye'den Almanya'ya karşı yeni cephe açmasına yönelik talebi sona ermiştir. Ancak Sovyetler, Boğazlar'ın kendi güvenliğine yönelik risk oluşturduğu gerekçesiyle, Montreux'de zamanın şartları nedeniyle değişiklik yapılmasına dair taleplerine savaş esnasındaki konferanslarda müttefikleri ABD ve İngiltere ile birçok defa paylaşmaya başlamıştır.

SSCB'nin Şubat 1945'te, Türkiye'ye yönelik güvensizliğine bağlı olarak Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik taleplerini dile getirdiği Yalta Konferansı'nda İngiltere ve ABD'den SSCB'ye karşı ciddi bir itiraz söz konusu olmamış, hatta Stalin'in Türkiye'nin Boğazlar üzerinde sadece savaşta değil savaş tehdidi durumunda da söz sahibi olmasından kaynaklanan endişelerine Churchill'in yanında dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt de katılmıştır.³¹ Savaştan sonra kurulacak olan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün güvenlik konseyi üyelerine hasredilen veto yetkisi hususunun da karara bağlandığı bu konferanstan sonra çok vakit kaybetmeden SSCB, 19 Mart 1945'te dönemin Türkiye Büyükelçisine, aralarındaki Tarafsızlık ve Dostluk (Saldırmazlık) Antlaşması'nın uzatılmayacağına dair bir nota vermiştir. İngiltere ve ABD bu hususta Türkiye'nin yanında yer almamıştır. 17 Temmuz 1945 ve 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Potsdam Konferansı'nda İngiltere ve ABD ile SSCB arasında görüş ayrılıkları ciddi ölçüde belirginleşmiş, hatta bu konferans öncesinde dahi İngiltere ve ABD, SSCB'nin Boğazlar üzerinde olası bir tahakkümünün kabul edilmez olduğu üzerinde hemfikir olmuşlardır. Ancak buna rağmen bu konferansta da SSCB'nin

²⁷ Churchill, *The Second World War, Triumph and Tragedy*, 196-197.

²⁸ Ernest Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Cilt 3 (Londra, Her Majesty's Office: 1971), erişim 17.10.2023, https://archive.org/details/britishforeignpo00sir1_1/page/n5/mode/2up, 150.

²⁹ Churchill, *The Second World War, Triumph and Tragedy*, 196-197.

³⁰ Albert Resis, "The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow," *The American Historical Review* 83/2 (1978): 368-387.

³¹ Resis, "The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow," 368-387.

Montreux'nün revizyonu hususundaki tutumunun tam olarak karşısında yer almamışlardır.³²

Stalin'in Montreux'nün revizyonunun yanında, Boğazlar'ın ortak savunulması ve şifahen de olsa devletin doğu vilayetlerinin bir bölümünün SSCB'ye devredilmesine yönelik talepleri karşısında Türkiye, ilk etapta İngiltere ve Montreux'nün imzacıları arasında yer almayan ABD'den beklediği desteği görememiştir. Oysa SSCB'nin Türk Boğazları'nın ortaklaşa savunulması talebi; burada bir askeri üs ya da benzeri bir statüye yönelik ilgisini göstermekte dolayısıyla devletin Türkiye'nin içişlerine müdahalesi anlamına gelmektedir. Brest-Litovsk, Moskova ile Kars Antlaşmalarıyla Türkiye'nin üzerlerindeki egemenliğini kabul ve tescil ettiği Kars ve Ardahan'a yönelik talepleri ise Türkiye'nin kendi ülkesi üzerindeki egemenlik haklarının çiğnenmeye yönelik ilgisini işaret etmektedir.³³ Bu durumda Sovyet talepleri karşısında yalnızlaşan Türkiye, Batı blokundan destek alarak Sovyet tehditlerini dengelemeye yönelik bir dış politika benimsemiştir. Ancak bu Türkiye'nin belirttiği bir tercihi göstermemiş, devletin ulusal güvenlik çıkarları açısından bir zorunluluğa denk gelmiştir. Bu mecburi tercih çerçevesinde Türkiye, ABD ile 1945 ile 1947 arasında varlığı bilinen beş antlaşma imzalayarak, bu devlete, topraklarında çeşitli ayrıcalıklar tanımıştır.³⁴ Soğuk Savaş'ın en geç 1946 sona ermeden başlaması, Türkiye açısından SSCB tehdidinin dengelenmesinin kolaylaştırılması açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur: Türkiye'nin ABD'de görev esnasında vefat eden büyükelçisi Münir Ertegün'ün na'sının, ABD tarafından 5 Nisan 1946'da Missouri Savaş Gemisiyle Türkiye'ye gönderilmesi, Stalin'in talepleri karşısında Washington'un Ankara ile birlikteliğini sembolik olarak göstermiştir. ABD bu tarihten sonra gelen ilk Sovyet notasına, diğer hususların yanında SSCB'nin Türkiye ile Boğazlar'ı müştereken savunma taleplerini kabul edilmez olarak nitelendirdiğini belirten bir karşı notayla cevap vermiştir. SSCB'nin taleplerini bir sonraki notada yinelemesi üzerine ABD, bu istekleri bu sefer de bu talebin, devletlerin kendi toprakları üzerindeki egemenlik haklarına aykırı olduğuna dair bir karşı nota ile cevaplamıştır.³⁵ Bu gelişmelerden ABD'nin Truman Doktrinini ilan etmesine kadar geçen süre zarfında ABD'nin SSCB istekleri karşısında Türkiye'ye verdiği destek, Washington'un varoluşsal ilkeleri arasında yer alan iktisadi ve siyasi liberalizasyon ekseninde Karadeniz'in statüsü ve Boğazlar'dan serbest ticaretin engelsizce sürdürülmesiyle ilgili sınırlı alanları kapsamıştır.

Neticeyle Yalta'da alınan kararlar doğrultusunda oluşturulan Birleşmiş Milletler'in (BM) resmi olarak kurulduğu San Francisco Konferansı'na katılarak bu yeni örgütün asli üyeleri arasında bulunmak için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya sembolik olarak savaş açan Türkiye, ulusal güvenliğini korumak için farklı bir iş birliğine gitmiştir: Devlet, Suriye'den sonra en uzun kara sınırını paylaştığı SSCB'nin lideri olduğu blokun karşısında kendisinin on bin kilometre kadar uzağında yer alan ABD ile birlikte hareket etmeye yönelmiştir. En

³² Mehtap Başarır, "Potsdam Konferansı Sırasında İngiltere'de Meydana Gelen Hükümet Değişimi Ekseninde Türk Dış Politikası," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 49 (2022): 129-145.

³³ Nasrullah Uzman, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi," *Gazi Akademik Bakış* 11/22 (2018): 117-142.

³⁴ Çağrı Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 523.

³⁵ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Yayınları, 1968), 90-95.

sonunda Yalta ve Potsdam'da doğrudan karşı karşıya gelmek yerine Avrupa'yı etki alanlarına bölen üç büyükler bu sefer kıtayı, kıtanın kenarındaki SSCB ile Atlantik ötesindeki ABD arasında ikiye bölmüştür: Türkiye'nin kadim komşusu İran da bunun istisnası olmamış, topraklarında 1946'nın başında Sovyet destekli Mahabad Kürt Cumhuriyeti ve Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Her ikisi de aynı yılın sonunda yıkılmıştır. Ama SSCB'nin bu veya benzeri şekilde çevresini değiştirmeye muktedir bir güce sahip olması, ABD'yi Türkiye'nin toprak bütünlüğüne destek vermeye yönlendirmiştir. Bu yüzden ABD Türkiye'nin SSCB'ye karşı iktisadi olarak güçlendirilmesi amacıyla 7 Mayıs 1946'da *ödünç verme ve kiralama* (lend-lease) kapsamında ondan aldığı borçların tamamını silmiştir.³⁶ Türkiye ise SSCB tehdidini dengelemek için desteğine gereksinim duyduğu ABD ile yakınlaşma sürecini, ekonomik ve siyasi hamlelerle pekiştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bu çerçevede Türkiye ekonomi hususunda bir taraftan iktisadi korumacı modelden yavaş bir şekilde uzaklaşmaya başlamış, diğer taraftan siyasal alanda da açık oy kapalı tasnif usulü ile 21 Temmuz 1946'da gerçekleştirilen seçimler ile ülkede çok partili hayata geçilmiştir.³⁷

2) Güçler Dengesi: Truman Doktrininden U-2 Krizine Birinci Soğuk Savaş'ta Denge: Sovyet Tehdidine Karşı ABD ile İttifak

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası düzene, topraklarındaki işgal karşısındaki ulusal bağımsızlık mücadelesinde bir denge mekanizması oluşturmak amacıyla iş birliğine gittiği komşusu SSCB ile ciddi sorunlar deneyimleyerek giriş yapmıştır. Sovyetler, Türkiye açısından artık denge sağlayıcı bir faktör olmaktan çıkmış, bilakis kendisi dengelenmesi gereken bir tehdit halini almıştır. Bu dönemde başlayan Soğuk Savaş, Türkiye'nin Sovyet tehdidini dengeleyebilmesi için Ankara'ya uygun araçları sağlamıştır: ABD'nin 12 Mart 1947'de yayınladığı Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye yapılması kararlaştırılan 100 milyon dolar civarındaki yardım bunlardan ilkidir.³⁸ İkinci olarak Sovyet tehdidi karşısında daha fazla askeri güce ihtiyacı olan Türkiye, 12 Temmuz 1947'de Ankara'da ABD ile olası bir Sovyet saldırısına yönelik yardımları düzenleyen bir antlaşma imzalamıştır.³⁹ Burada yardımların büyük bir bölümü; "Sovyet tehdidi" altındaki devletin askerî donanımını geliştirmeye ayrılırken, geriye kalan kısmı ise olası tehdit anında ikmalî kolaylaştırmak için karayolu yapımına hasredilmiştir. Antlaşma aynı zamanda, Türkiye'nin aldığı yardımdan amaç dışı faydalanmasını engellemek için ABD'den gelen silah ve mühimmatın, Türkiye'nin topraklarına yönelen "belirli saldırılar haricinde kullanılamayacağı" koşulları altında geçerli olduğunu da hükme bağlamıştır. İlerleyen süreçteki askerî yardımlar da aynı koşulu içermeye devam etmiştir.⁴⁰ Bu Türkiye'nin anılan yardımların sürekliliği ve istikrarı için ABD ile aynı dış politika çizgisinde kalmasını beraberinde getirmiştir.

Aynı yardımlar büyük bir bölümü savaş artığı askerî malzemeden oluşmasına rağmen Türkiye'nin elindekilere kıyasla daha iyi donanıma sahiptir. Bu yüzden ordunun

³⁶ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 523-525.

³⁷ Kaan Kutlu Ataç, "70. Yılında Truman Doktrini: Türkiye ve Soğuk Savaş," *Ortadoğu Etütleri* 8/1 (2016): 102-135.

³⁸ Faik Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası* (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 38.

³⁹ Resmî Gazete 6699 (5 Eylül 1947), erişim 17.10.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6699.pdf>

⁴⁰ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 534-535.

gelişimine katkı sağlamıştır. Ancak askerî malzeme ve teçhizatın bakım ve onarımı, süreç içinde Türkiye'nin ABD'ye tek taraflı yedek parça bağımlılığını ve ABD'nin askerî donanım tedarikindeki rakipsizliğini beraberinde getirmiştir. Bu, Türkiye ekonomisine ek bir külfet oluşturmuştur: Karşılıksız olarak verilen askerî malzemenin bakımı ve yedek parçaları için Türkiye, her yıl teçhizatın ederinin neredeyse bir buçuk katı civarında bir ödeme yükümlülüğüyle karşı karşıya kalmıştır. Neticeyle, savaş ertesinde Türkiye'nin sahip olduğu, ancak Sovyet tehdidine karşı güvence olarak tutmaya çalıştığı altın ve döviz rezervleri kısa sürede erimiş ve devletin dış ticaret dengesi bozulmuştur.⁴¹

Truman Doktrininden sonra ABD, ikinci olarak, "Marshall Planı" ile Avrupa'nın yeniden imarını öngören bir hamle yapmıştır: Bu kapsamda Türkiye ile 4 Temmuz 1948'de, gelecek maddi ve aynı yardımların nereye ve ne şekilde yönlendirileceğinin yine ABD tarafından belirlenmesi koşuluna bağlı bir ekonomik işbirliği antlaşması imzalamıştır.⁴² Bu plan çerçevesinde Türkiye, bu antlaşmanın imzalanmasından 1952'ye kadar geçen süre zarfında, Marshall Yardımlarının %4'ünden daha az bir oranından faydalandırılmıştır.⁴³

Planlar ve yardımlarla ABD önderliğindeki blok saflarını sıkılaştırırken, SSCB de kendi etki alanını dizayn etmeye başlamıştır: Doğu Avrupa ve Balkanlar'da yedi ülkede 1948'e gelmeden SSCB'nin çıkarları lehine rejim değişiklikleri gerçekleşmiştir: 1944'te Bulgaristan'daki rejim değişikliği neticesinde Türkiye, komşularıyla kara sınırlarının çoğunu rakip kutbun devletleri ile paylaşmaya başlamış, 1947'de Romanya'da gerçekleşen iktidar değişikliğiyle bu sefer de Karadeniz'deki toplam kıyı şeridinin %65'i Doğu Blokunun hakimiyeti altına girmiştir.⁴⁴ Batı Avrupa için neredeyse 1947'nin sonuna kadar belirgin bir güvenlik planına sahip olmayan ABD açısından Güneydoğu Avrupa'daki bu gelişmeler, Batı Avrupa'nın güvenliğini diğer sorunlardan daha öncelikli bir hale getirmiştir.

Kendisinin liderliğindeki kampa yönelik artan SSCB tehdidine karşı ABD; Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarından sonra üçüncü bir önlem olarak bir kolektif güvenlik örgütünün oluşturulması amacıyla Avrupa'daki müttefikleriyle görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler neticesinde oluşturulan örgütün dibacesinde üyelerin siyasal anlamda batı tipi demokrasi ve özgürlüklere bağlı oldukları teyit edilmiştir. Diğer taraftan SSCB karşısında askeri ittifak tesis eden devletler, antlaşmanın kendisine temel teşkil eden *casus foederis* olan 5. maddesi uyarınca taraflardan birisine yapılan saldırıyı kolektif biçimde cevaplamayı taahhüt etmiş, dolayısıyla SSCB'den gelecek bir tehdide karşı üyelerin meşru müdafaa haklarını ortaklaşa kullanacakları ifade edilmiştir.⁴⁵ Kararlarının oybirliği (consensus) ilkesi ile alınması öngörülen örgütün, siyasi ve güvenlikle ilgili işleyişinde mutabık kalan müttefikler arasında; İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin üyelikleri; en çok tartışılan hususlar içinde yer almıştır. Bu müzakerelerde, NATO'nun

⁴¹ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 534-535.

⁴² Çağrı Erhan, "Ortaya çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/1 (1996): 275-287.

⁴³ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 533-536.

⁴⁴ Hristo Stanchev et.al., "Determination of The Black Sea Area and Coastline Length Using GIS Methods and Landsat 7 Satellite Images," *Geo-eco-Marina* 17 (2011): 29.

⁴⁵ The North Atlantic Treaty, Washington D.C: 4 Nisan 1949, erişim 10.10.2023. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm.

erişim alanının Kuzey Atlantik ile coğrafi olarak sınırlandırılması hususundaki nihai oydaşı uzun soluklu olmamış, İtalya, görüşmelere kurucu üye olarak davet edilmiştir. Bu gelişme, coğrafi açıdan NATO üyeliği önünde artık bir mâni kalmayan Türkiye'nin bu husustaki ısrarını beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin ısrar ve Sovyet tehdidi hususundaki endişeleri üzerine 13 Mart 1949'da ABD Dışişleri Bakanlığı, SSCB'nin Yunanistan, Türkiye ve İran gibi devletlere yönelik olası saldırısına karşı bu devletlerin destekleneceğine dair açıklama yapmış ve bunun ardından Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve ABD arasında 4 Nisan 1949'da NATO'yu kuran ittifak anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶ Sovyetler, Washington'da imzaların atılmasından yaklaşık beş ay kadar sonra Eylül'de ilk atom bombası testinin başarıyla tamamladığını ilan ederek, ABD'nin Pasifik'te savaşı sona erdiren atom bombası üzerindeki teknolojik tekeli kırılmıştır. SSCB'nin bu ayrıcalığa ortak olması, olası bir sıcak temasta ABD ile şartların eşitlendiğini işaret etmiştir. Diğer taraftan taraflar arasındaki olası savaşın konvansiyonel silahlarla gerçekleşme ihtimalini artırmıştır. Bu olasılığın yükselmesi ABD açısından Sovyet topraklarındaki stratejik hedeflere yönelik bir bombardıman için Türkiye'nin topraklarının kullanılmasını elzem kılmıştır. Buna uygun şekilde Türkiye'deki altyapı modernizasyonunu destekleyen yardımlara başlanmıştır.⁴⁷

NATO, 6 Ocak 1950'de ABD'nin stratejisinin bir devamı niteliği taşıyan ve İttifak'ın istisnasız her tür silahla ve mümkün olan her yolla stratejik bombardımanı hedefleyen "saldırıcı caydırma" stratejisini ilk resmi stratejik konsepti olarak kabul etmiştir.⁴⁸ SSCB'nin sahip olduğu atom bombası teknolojisinin de etkisiyle, konseptte ittifakın öncelikli olarak caydırıcılık fonksiyonuna odaklanacağı ve ancak olası bir saldırı karşısında kuvvet kullanımının söz konusu olacağı vurgulanmıştır.⁴⁹ Harici seçeneklerle güvenlik endişeleri giderilmeyen Türkiye ise NATO'ya, kuruluşundan bir yıl sonra ilk üyelik başvurusunu gerçekleştirmiştir.⁵⁰

Türkiye'nin üyelik başvurusunun siyasal ve güvenlik eksenli nedenleri söz konusudur: NATO üyeliği, Ankara açısından Türkiye'nin Batılı bir devlet olarak Batı Avrupa ve Atlantik ile aynı safta yer aldığı nişanesidir. Bolşevik ideolojinin karşısında konumlandığı anlamına gelmektedir. ABD ile farklı ikili antlaşmalar yerine güvenlik ihtiyacını sürdürülebilir şekilde giderecek hukuki zemini kurumsal olarak sağlamaktadır. Yine, NATO üyeliği, Türkiye'nin mevcut askeri kapasitesinden çok daha fazlasıyla donatılmasına imkân tanıyarak, devlete Sovyet tehdidini dengelemesine yönelik önemli bir mekanizma sağlamaktadır. Son olarak iki kutuplu dünya sisteminde bir kutup üyeliği

⁴⁶ Abdulkadir Baharççek & Süleyman Ekici, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri," *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2016): 155-156.

⁴⁷ Selin M Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim," *Uluslararası İlişkiler* 9/34 (2012): 60.

⁴⁸ "Evolution of NATO Strategy 1949-1999" (18 Temmuz 2022), erişim 15.10.2023, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm.

⁴⁹ Fulya Ereker Aksu, "NATO'nun Güvenlik Anlayışı ve Stratejik Konseptleri", *Güvenlik Yazıları Serisi* 23 (2019): 1-9. erişim 17.10.2023, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATOSTrategikKonseptleri_FulyaAksuEreker_v.1.pdf; Stephen Twigge & Alan Macmillan, "Britain, United States and the Development of NATO Strategy 1950-1964." *Journal of Strategic Studies* 19/2 (1996): 271-273.

⁵⁰ Mustafa Ekincikli, *Türk Dış Siyaseti İnönü-Bayaz Dönemleri* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2007), 204.

aynı zamanda da sistemdeki güçler dengesinin bir parçası olmasına olanak vermektedir.

Türkiye NATO üyeliği önündeki engelleri aşmaya yönelik çeşitli düzenlemelere gitmiştir: Soğuk Savaş'ın başında çok partili sisteme geçen Türkiye, 21 Temmuz 1946'daki seçimlerde kullanılan açık oy gizli tasnif usulünü değiştirmiştir. Bunun yerine getirilen kapalı oy açık tasnif sistemine göre düzenlenen 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ülkede ilk kez, lideri NATO üyeliği perspektifine seçim vaatleri arasında yer veren Demokrat Parti iktidara gelmiş ve tek parti dönemi sona ermiştir. Türkiye, NATO üyeliği talebini güvenilir bir müttefik olacağına dair vurgusuyla destekleyerek, bu esnada BM Genel Kurulunun Barış için Birlik kararına istinaden başlayan Kore Savaşına asker göndermiştir. Kore Savaşı devam ederken, Moskova'yı rahatsız etme pahasına, üyelik için NATO'ya Yunanistan ile aynı anda bir kere daha başvurmuş, ancak bu sefer de olumlu bir yanıt alamamıştır.⁵¹

Türkiye ABD'nin üyelik harici çözüm önerilerini yanıtsız bırakarak Türkiye'siz bir güvenlik anlayışının oluşturacağı boşluklara dikkat çekmiştir: Bu süreçte, ABD'nin ısrarına rağmen, ülkesinde, NATO üyeliği haricindeki hiçbir farklı düzenlemeyle yeni hava üslerinin kurulmasına sıcak yaklaşmayarak ABD'yi stratejik olarak da Türkiye'nin üyeliğini desteklemeye zorlamıştır. Hepsinin arasında belki de en çok bu direnci, SSCB'nin olası saldırgan bir eylemini Türkiye'deki hava üslerini kullanarak cevaplamayı hedefleyen ABD'yi, üyelik hususunda yumuşatmıştır.

Diğer taraftan ABD; SSCB'ye karşı askeri strateji planlamasında bir değişikliğe daha gitmiştir. Kaynaklarının sınırlı olmasına bağlı olarak devletin kara birliklerinin NATO'ya katkısını azaltıp; stratejik hava, hava savunma ve taktik hava desteklerinin artırılmasına karar verilmiştir. Bu da ABD açısından Türkiye'nin üyeliğinin önemli hale getirmiştir.⁵² Ancak NATO üyelerinin bir bölümünün Türkiye hususundaki tereddütlü bir süre daha devam etmiştir: Türkiye'nin NATO üyeliği, SSCB'den gelecek olası saldırılara optimal cevaplar için iyi bir fırsat olduğu kadar, SSCB'nin saldırı olasılığını artıracak potansiyele de sahiptir. Bu durumda hem fırsat sunan hem de risk taşıyan bu üyelik, diğer üyelerin kendi ulusal güvenliklerine de tehdit oluşturmaktadır. Ancak ABD'nin değişen stratejisine ilaveten Kore Savaşı'nın NATO'nun askeri yapısının kuvvetlendirilmesine yönelik ihtiyacı da açığa çıkarması ABD'nin diğer üyeleri uzlaşmaya çekmesine neden teşkil etmiştir. Bu minvalde Ocak 1951'den itibaren Dwight D. Eisenhower'ın direktifleriyle çalışmaya başlayan "Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı" (SHAPE) kurulmuştur.⁵³ Bunun ardından ABD, 15 Mayıs 1951'de "değişen dünya koşullarına yönelik endişesine" bağlı olarak ikna ettiği diğer üyeler adına, Türkiye ve Yunanistan'ı NATO üyeliğine davet etmiştir. Türkiye'nin ABD ve diğer NATO üyeleriyle görüşmelerini sürdürürken, SSCB ile 1948'den itibaren seyri görece durgun olan ilişkilerinde Türkiye'nin üyelik üzerindeki ısrarına binaen bir hareketlilik başlamıştır: Moskova, 3 Kasım 1951'de Türkiye'nin NATO'ya olası üyeliği halinde Ankara'ya "NATO'nun saldırgan amaçlarına hizmet etmenin getirdiği sorumluluklara katlanması gerektiğini" hatırlatan bir protesto notası göndermiştir.⁵⁴ Ancak SSCB'nin bu rahatsızlığı, Türkiye'de NATO üyeliği hedefiyle ilgili bir

⁵¹ Ekincikli, *Türk Dış Siyaseti İnönü-Bayar Dönemleri*, 204.

⁵² Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 58.

⁵³ Evolution of NATO Strategy 1949-1999.

⁵⁴ Tellal, "1945-1960 SSCB'yle İlişkiler," 506.

tereddüte neden olmamıştır.⁵⁵ Üyelik süreci başlarken bir diğer taraftan da ABD ile Türkiye arasında, Türkiye'ye ABD'nin askerî girişimlerini desteklenmesi ve bunlara yardım sağlanması hususlarında yükümlülükler getiren bazı anlaşmalar imzalanmıştır.⁵⁶ Böylece Türkiye'nin NATO üyeliği, Orta Doğu'yla ilgili ek sorumluluklar alması ve Türkiye topraklarındaki üslerin ABD tarafından kullanımının kolaylaştırılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Son olarak 3 Aralık 1952'te yayınlanan "Kuzey Atlantik Bölgesinin Savunulmasına İlişkin Stratejik Konsept" ile Türkiye ve Yunanistan'ın katılımlarıyla ilgili güncellemeler ve bunun yanında entegre kuvvetlerin oluşturulması stratejisi çerçevesinde farklı kanatlardaki kuvvetlerin bütünleşik şekilde hareket edebilmesi hususları detaylandırılmıştır.⁵⁷

Üyelik, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliğini güvenceye almış ve devletin uluslararası politikadaki yerini belirginleştirmiştir. Türkiye, askeri ve siyasal olarak Batı ile bütünleşme hedefini NATO üyeliği ile hayata geçirmiştir. NATO üyeliği ertesinde Ankara ile Washington arasındaki ilişkiler gelişmiş, Türkiye, NATO'ya siyasal ve askeri bağlılığıyla ortak güvenlik ile ulusal çıkarlarını bir bütün olarak ele almaya başlamıştır. Ankara dış politikasını ABD ve büyük ölçüde ABD'nin etkisiyle belirlenen NATO'nun öncelikleri etrafında şekillendirmeye başlamıştır. Fakat Türkiye'nin Washington'ın dış politikasında benzeri bir özel bir üstünlüğü ya da ayrıcalığı söz konusu olmamış, NATO'nun öncelikleri ise büyük ölçüde ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda şekillenmeye devam etmiştir.

NATO'nun, Türkiye ve Yunanistan'ın 18 Şubat 1952'deki üyelikleri ardından gerekli uyarlamaları içeren ikinci stratejik konseptinde konvansiyonel kuvvetlerin, SSCB'ninkilerle sayıca dengelenmesi hedefine yer verilmiştir. Ancak bu dönemde SSCB'nin henüz sınırları bilinmeyen bir nükleer güç olması nedeniyle NATO stratejisi, esasen ABD'nin nükleer hava gücü yetenekleri ve güvenlik stratejisindeki eksikliklere göre yeniden düzenlenmiştir.⁵⁸ NATO stratejisindeki değişiklik ardından Türkiye, taahhütlerine uygun olarak çeşitli paktlarla, kendisinin üzerinden NATO ve ABD'nin güvenliğini artırmaya yönelmiştir. Moskova'ya göre bu adımlar Ankara'yı Batı'nın Orta Doğu'daki ileri bir karakolu haline getirmiştir.⁵⁹ Türkiye'nin Batı ittifakıyla dengelemeyi hedeflediği Sovyet tehdidi karşısında bir anlamda kolaylaştırıcı rol oynayan Soğuk Savaş, aynı zamanda hem Türkiye'yi SSCB açısından daha farklı bir tehdit unsuru haline getirmiş, hem de Türkiye'nin SSCB'yi artık komşu devlet olarak değil üyesi bulunduğu NATO'yu tehdit eden bir devlet olarak görmesine neden olmuştur. Bir tür güvenlik ikilemiyle benzerlik taşıyan şekilde, Türkiye Sovyet tehdidini dengelerken bir taraftan da olduğundan daha büyük bir hedef haline gelmiştir.

Stalin'den sonra liderlik koltuğuna oturan Nikita Khrushchev⁶⁰ 30 Mayıs 1953'te SSCB'nin, Stalin'in Montreux'de revizyon ve Boğazlar'ın ortaklaşa savunulması ile toprak

⁵⁵ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri," *CTAD* 9/18 (2013): 132.

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)* (Ankara: Türkiye İş Bankası, 1993), 183-187.

⁵⁷ Evolution of NATO Strategy 1949-1999.

⁵⁸ Twigge & Macmillan, "Britain, United States and the Development of NATO Strategy 1950-1964," 262.

⁵⁹ Denise Folliot, *Documents on International Affairs* (Oxford: Oxford University Press, 1954), 546-547.

⁶⁰ Nikita Khrushchev'in ismi, Rusçada Türkçeye doğrudan transliterasyon yapıldığında "Hruşov" kelimesi ile karşılanmaktadır. Ancak Türkçe literatürde Kruşçev ya da İngilizce transliterasyonu olan Khrushchev olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada da yaygın kullanım takip edilerek, İngilizce yazılışı olan Khrushchev kullanılmıştır.

talepleri hususlarındaki “resmi görüş değişikliklerini” Türkiye’ye iletmiştir.⁶¹ Aynı zamanda da aralarındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik her tür adımın atılacağını da taahhüt etmiştir. Ancak Türkiye, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın ifadesiyle “bu değişimi inandırıcı ve güvenilir bulmamıştır.”⁶² Neticede Türkiye, SSCB’nin bu girişimini devletin stratejik dengeleme yeteneğinin başarısına bağlı bir taktik geri adımı olarak değerlendirmiştir. Ankara, bir diğer taraftan ABD’nin çevreleme politikasına uygun şekilde NATO üyeliği karşılığında üstlendiği sorumlulukları yerine getirmek için Balkan ve Bağdat Paktlarının kurulmasına yönelik girişimlerini hızlandırmıştır. Bu çerçevede Türkiye, 28 Şubat 1953’te Yunanistan’la birlikte Balkan Pakti’nin kurulmasında öncü rol oynamıştır. Bu Pakt ile Tito-Stalin anlaşmazlığına bağlı olarak SSCB ile sorunları olan Yugoslavya’nın güvenliğinin dolaylı olarak NATO’yla ilişkilendirmesi hedeflenmiştir. Bir diğer taraftan Türkiye, Orta Doğu’da ABD’nin gözlemci üyeliğiyle Bağdat Pakti’nin 24 Şubat 1955’teki kuruluşunda lokomotif bir rol oynamış, SSCB ise bu durumu protesto etmiştir.⁶³

Çevreleme siyaseti ve 6 Mayıs 1955’te Batı Almanya olarak bilinen Almanya Federal Cumhuriyeti’nin NATO’ya üye olmasına cevaben, SSCB kendi blokunun içindeki entegrasyonu derinleştirmek için 14 Mayıs 1955’te Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Doğu Almanya olarak bilinen Demokratik Alman Cumhuriyeti’nin katılımlarıyla Varşova Pakti’nin kurulmasına olanak tanıyan “Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması”nı imzalamıştır. Varşova Pakti’nin kurulmasıyla hem Soğuk Savaş’ın Avrupa’daki coğrafi sınırları belirginleşmiş, hem de NATO karşısında bir denge unsuru meydana getirilmiştir.⁶⁴

SSCB’nin II. Dünya Savaşı ertesindeki kazanımlarının daha da artırmasının engellenmesi ile SSCB’yi çevrelemek için kurulan Balkan ve Bağdat Paktları bir taraftan amaçlarına hizmet etmemiş diğer taraftan da uzun ömürlü olmamışlardır. Balkan Pakti’nin başarısızlığı, Khrushchev’in Stalin’in iki kamp teorisini tersine çeviren “barış içinde bir arada yaşama” stratejisinden (*peaceful coexistence: mirnoye sosușesvovaniye*) kaynaklanmıştır: Khrushchev, SSCB’yle 1948’de yollarını ayıran Yugoslavya ile yeniden uzlaşi zemini yakalamış ve böylece Yugoslavya’nın Balkan Pakti’na ilgisi azalmıştır. Diğer taraftan 10 Kasım 1954’te EOKA’nın (Ethniki Organosis Kiprion Agoniston: Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü) Kıbrıs’ta başlayan eylemleriyle Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinde sorunlu bir dönem başlamış, böylece Türkiye bütün ilgisini Orta Doğu’ya kanallandırmıştır. Bu esnada ilk Arap-İsrail Savaşı ertesinde SSCB, Nasır liderliğindeki Mısır ordusunun modernleştirilmesi ve Hafız Esad önderliğindeki Suriye’yle stratejik ortaklık geliştirmeye yönelmiştir. Bunun karşısında ABD’nin İran ile sıcak ilişkiler kurması, Soğuk Savaş’ın varlığını Orta Doğu’da da hissettirmeye başladığını işaret etmiştir. Orta Doğu’daki Sovyet varlığının ABD ile dengelenmesi gerektiğini savunan Türkiye, bu

⁶¹ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), 397.

⁶² Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964*, 397.

⁶³ Selma Çetinkaya, “Bağdat Pakti’nin Kuruluş Sürecinde Türkiye’nin Ortadoğu ve Batı ile İlişkileri,” *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/Ortadoğu Özel Sayısı (2016): 1-29.

⁶⁴ Feroz Ahmad & Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politika’nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), 89.

batı taraftarı siyasetiyle Nisan 1955'te toplanan Bandung Konferansı'nda katılımcılara birinci dünyaya eklemellenmelerinin daha doğru olacağına dair bir öneri getirerek, üçüncü dünya devletlerinin tepkilerini üzerine çekmiştir.⁶⁵

SSCB'nin 26 Temmuz 1956'daki Süveyş Krizi ve ertesinde Mısır ve Suriye'yle kurduğu iyi ilişkiler, ABD'nin bölge siyasetini, güvenilir müttefiklerin vekaletiyle yürütmek yerine doğrudan kendi uhdesine almasına yol açmıştır. Süveyş sorunundan rahatsızlık duyan ABD, SSCB ile mücadelesine bağlı olarak iktisadi açıdan daha fazla yıpranmadan etkin bir caydırıcılık sağlamak amacıyla geliştirdiği "Yeni Bakış" (New Look) ile Orta Doğu'ya yönelik coğrafi projeksiyonunu değiştirmiştir. Odağını Süveyş Kanalı'ndan "Kuzey Kuşağı"na (Northern Tier) kaydıran⁶⁶ ABD, 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrinini ilan etmiştir. SSCB'nin tepki gösterdiği doktrin doğrultusunda Türkiye'de NATO ile ortaklaşa kullanılacak olan on bir yeni hava ve deniz üssünün inşası planlanmıştır. Jeostratejik konumuna bağlı olarak Türkiye'nin "İzlanda'dan Himalayalar'a kadar uzanan" Batı savunma sisteminin dayanağı olması hedeflenmiştir.⁶⁷ Bu çerçevede NATO, nükleer silahlara sahip olan SSCB'ye karşı konvansiyonel kuvvetler aracılığıyla yürütülen savunma stratejisi yerine 23 Mayıs 1957'de "topyekûn mütekabiliyet" (*kitlesel karşılık/massive retaliation*) stratejisini benimsemiş, Türkiye'dekilerin de dahil olduğu askerî üslere nükleer silahlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Türkiye, bölgeyi komünizme karşı güvenceye almaya yönelik amaçlarını göz önüne alarak hem doktrini hem de yeni stratejiyi memnuniyetle karşılamıştır. Bu esnada Türkiye'nin Mısır ve Suriye ile ilişkileri gerginleşmiş, hatta 1957 yazında Türkiye, Suriye ile savaşın eşiğine gelmiştir.⁶⁸ ABD ise bölgesel operasyonları için İncirlik'teki üssünün kapasitesini ve Türkiye'ye yönelik askerî yardımlarını tedrici olarak artırmıştır. Türkiye bu dönemde ilk kez 1958'deki Lübnan ve Ürdün olaylarında, ABD'nin Orta Doğu'ya müdahale için topraklarını NATO amaçları dışında kullanmasına izin vermiştir.⁶⁹ Lübnan ve Ürdün'ün katılım sağlamamalarıyla hedefinden zaten uzaklaşmış olan Bağdat Paktı, Irak'ta gerçekleşen 1958 darbesi ertesinde kuruluş amacından da uzaklaşmış ve Eisenhower Doktrini anlamını yitirmiştir.⁷⁰

Dünyanın hemen her tarafına sirayet eden Soğuk Savaş, SSCB'nin 4 Ekim 1957'de dünyanın ilk yapay uydusu Sputnik-I'i yörüngeye yerleştirmesiyle uzaya da sıçramıştır. SSCB'nin uzay yarışındaki başarısı, Moskova'nın orta ve uzun menzilli balistik füze teknolojisini kıtalararasında kullanabilecek seviyeye çıkardığını göstermiş; ABD'yi doğrudan hedef haline getirebildiğini ve hatta teknolojik olarak ABD'nin önüne geçtiğini işaret etmiştir. Bu, olası bir nükleer çatışmada ikinci vuruş yeteneğini çok önemli hale getirmiş ve böylece ABD, NATO'nun halihazırdaki stratejisiyle uyumlu biçimde Aralık 1957'de talep eden NATO üyelerinin topraklarına Jüpiter ve Thor cinsi orta menzilli

⁶⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), 183-187.

⁶⁶ A Report to The National Security Council by The Executive Secretary on basic National Security Policy NSC 162/2 (47), 30 Ekim 1953, erişim10.10.2023 <https://irp.fas.org/offdocs/nsc-hst/nsc-162-2.pdf>

⁶⁷ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964* (Ankara: İmge Yayınları: 2016), 177.

⁶⁸ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla ilişkiler," 568.

⁶⁹ Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 61.

⁷⁰ Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Işığında SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 2000), 131-133.

balistik nükleer füzelerin yerleştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Bu öneri karşısında SSCB, NATO üyelerinin Jüpiter Füzeri konuşlandırılmış topraklarının doğrudan hedef haline geleceği hususunda bir uyarıda bulunmuştur.⁷¹ Türkiye bu ihtarı füzelerin savunma amaçlı olduğunu vurgulayarak cevaplamış ve İtalya ile birlikte Jüpiterlerin kendi topraklarına konuşlandırılmasına olumlu yaklaşan iki NATO üyesinden biri olmuştur. Bunun üzerine SSCB, Türkiye'ye bir yıldan az bir süre zarfında dört protesto notası vermiştir.⁷²

Neticede, Türkiye ve ABD arasında 19 Eylül 1959'da Jüpiterlerin konuşlandırılma esaslarına ilişkin bir antlaşma imzalanmıştır. Füzerin yerleştirilmesine yönelik hazırlıklar 1960 sonunda tamamlanmıştır. Hazırlıkların tamamlanmasından yaklaşık altı ay kadar önce, Mayıs 1960'ın başında SSCB, kendi toprakları üzerinde seyir halinde bulunan ABD'ye ait bir Lockheed U-2 tipi casus uçağını düşürmüştür. Bu uçuşun kaynak ülkesi olması vesilesiyle Türkiye'yi suçlamış, bunun üzerine Türkiye 8 Mayıs 1960'ta uçağın İncirlik'ten kalkmadığına yönelik bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Ancak Peşaver'den Sovyet hava sahasına giren uçağın ilk kalkış noktasının İncirlik üssü olması, SSCB'nin ABD'nin yanında bu uçuşa olanak sağlayan devletler arasında bulunan Türkiye'ye nota göndermesini de beraberinde getirmiştir.⁷³

SSCB ile ilişkilerinde ABD ve NATO'ya bağlı nedenlerden ötürü gerilim deneyimleyen Türkiye, güvenlik açısından NATO şemsiyesi vesilesiyle ordusunun modernizasyonuna yönelik adımlar atmıştır. Ancak askerî açıdan Türkiye'nin ABD'ye artan bağımlılığı devletin NATO üyeliğinden kaynaklanan imtiyazları ve kendisine yönelik taahhütlerin ötesine geçerek başlı başına bir sorun teşkil etmeye başlamıştır: Marshall Yardımları ve NATO üyeliğiyle değişen ekonomi politikasına bağlı olarak Kayseri Uçak Fabrikasının üretiminin durdurulması gibi Ankara'nın orta ve uzun vadede yerli savunma sanayi açısından sorun teşkil edecek tasarrufları söz konusu olmuştur. Türkiye'nin katı blok politikası devletin hem iktisadi bağımlılığını hem de ABD'nin bir nevi iz sürücülüğünü beraberinde getirmiştir. Buna ilaveten iktisadi yardımlar, Türkiye'nin ekonomisini ABD çıkarlarına göre şekillendirmiş ve başta ABD'ninki olmak üzere yabancı sermayenin girişinin önündeki engelleri azaltan ve yurtdışına kâr transferini kolaylaştıran önlemler, Türkiye'nin yeterli seviyede kalkınmasına mâni olmuştur.

Amerikalı girişimciler ve yabancı yatırımcılar açısından ülkeyi cazip kılacak düzenlemeler sayesinde 1954 ve 1965 arasında ABD'nin Türkiye'ye yatırım için gelen yabancı sermayedeki payı %30,5'e kadar ulaşmıştır.⁷⁴ Ancak dış yatırımı kolaylaştıran bu liberal tedbirlere rağmen, devlet yabancı yatırımlar hususundaki hedeflerini tutturamamıştır. Neticeyle Amerikan yardımları tek başına Türkiye'de ciddi bir ekonomik rahatlama ya da ilerlemeyi beraberinde getirmemiş, hatta 1955'e gelindiğinde başta ABD olmak üzere yabancı yardımların kalkınma maliyetlerini karşılama oranı %10 civarına kadar inmiştir. Bu dönemde ABD yardımları, yine ABD'den alınan makine teçhizat ve

⁷¹ Bahar İzmir, "İki Müttefik, Bir Kriz: Türk Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeri Krizi," *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2017): 177-192.

⁷² İzmir, "İki Müttefik, Bir Kriz: Türk Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füzeri Krizi," 177-192.

⁷³ Tellal, "1945-1960 SSCB'yle İlişkiler," 516-517.

⁷⁴ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 554-560.

bunların bakım onarımı ile yedek parça için tekrar ABD'ye dönmüş, geriye kalan az kısımla aralarında Et ve Balık Kurumu'nun da bulunduğu sınırlı sayıda yatırım yapılmıştır.⁷⁵ Buna karşılık 1950'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye'nin SSCB ile ticareti, dönemin başıyla kıyaslandığında, yaklaşık 15 katı artış göstermiştir.⁷⁶ SSCB'nin ağır sanayiye yönelik ucuz kredi imkânı; Batı'nın desteklemediği bu alan vesilesiyle, "Avrupa'nın manavı olmak istemeyen" Türkiye'yi rahatlatmıştır.⁷⁷ Bu yüzden SSCB ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesini de içine alan planlanmalara başlanmış, dönemin başbakanı Adnan Menderes'in takvimine Khrushchev ile başbakanlık seviyesinde bir görüşme içeren resmi bir Moskova ziyareti dahil edilmiştir.⁷⁸ Diğer taraftan 1958'de Ankara'nın dış borçlarının kapatılması için 400 milyon dolar civarında bir yardım talebini reddeden ABD,⁷⁹ Türkiye'ye yönelik kesilen yardımlara 1963'ten itibaren sınırlı bir şekilde yeniden başlamıştır.⁸⁰

3) Aşırı Denge ve Karşı Dengeleme: Yumuşamadan Soğuk Savaş Ertesine Türk Dış Politikasında Güven Bunalımı ve Karşı Denge Unsuru Olarak SSCB

ABD ile SSCB arasında Soğuk Savaş'ın en ciddi bunalımları arasında yer alan Küba füzeleri krizi, aynı zamanda da SSCB'nin Afganistan'a asker göndermesine kadar süren yumuşama (détente) döneminin de başlangıcını oluşturmuştur. Bu dönemde Türkiye, ulusal çıkarları açısından farklı önceliklerine bağlı olarak ABD ile bağlarını gevşetmiş, bunun yerine daha az batı merkezli, çok taraflı ve daha özerk bir dış politikaya doğru kayış göstermiştir: Bu dönemde Ankara ve Washington ilişkileri, neredeyse 1964'ten 1978'e kadar devam eden on yıldan uzun bir süre zarfında üst üste güven bunalımları deneyimlemiştir. Küba füze krizi sonrası Türkiye'nin topraklarında konuşlanan Jüpiter Füzelerinin, Ankara'nın haberi olmadan SSCB ile pazarlık konusu yapıldığı ve Türkiye'nin bu hususta doğru şekilde bilgilendirilmediği sonradan öğrenilmiştir. Yunanistan ile aralarındaki Kıbrıs sorunu yüzünden ABD'den gelen Johnson Mektubu ve bunun akabinde afyon ekimi sorunu ve Kıbrıs Barış Harekâtına bağlı olarak Türkiye yaklaşık üç yıl boyunca Amerikan ambargosuna maruz kalmıştır. Üst üste deneyimlenen bu sorunlar karşısında Türkiye, bu dönemde SSCB ile ilişkilerini, ABD'ye karşı denge mekanizması olarak değerlendirmeyi bir seçenek olarak gündemine almıştır.

ABD ile SSCB arasında yumuşama sürecini başlatan Küba füzeleri krizi, dolaylı olsa da esasen 1957'de Türkiye'de Menderes hükümeti ile ABD Başkanı Eisenhower arasında, on beş adet PGM-19 Jüpiter orta menzili balistik nükleer başlıklı füzenin (IRMB) Türkiye'ye kademeli olarak konuşlandırılmasına dair anlaşma ile başlamıştır. Türkiye'nin füzeler üzerindeki tasarrufu, füzelerin savaş başlıklarının ABD gözetimi altında kalmasıyla sınırlandırılmış ve ilkesel olarak kullanımı iki tarafın da rızasını gerektiren bir sisteme tabi tutulmuştur.⁸¹ SSCB'nin 1 Ocak 1959'da komünistlerin iktidara geçtiği Küba'da benzeri bir uygulamayla misilleme yapması ihtimalini göz önüne alan Kennedy

⁷⁵ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla ilişkiler," 554-560.

⁷⁶ Tellal, "1945-1960 SSCB'yle ilişkiler," 516-517.

⁷⁷ Şimşek, "Rusya Türkiye ilişkileri," 295.

⁷⁸ Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Işığında SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 190.

⁷⁹ Gürol Baba & Soner Karagül, "Türk Dış Politikasında Çok Taraflılığa Geçiş Çabaları: 1965 Çok Uluslu Güç Projesi ve 1 Mart 2003 Tezkeresi," *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2021): 25-26.

⁸⁰ Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla ilişkiler," 553.

⁸¹ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir (İstanbul: Mozaik Yayınevi, 2003), 135-136.

başkanlığa seçildiği 1960'tan itibaren Jüpiterlerin konuşlandırılması sürecinin hemen her aşamasında ve her fırsatta Türkiye'ye önce füzelerin yerleştirilmemesi sonraları ise sökülmesi hususunda farklı tekliflerde bulunmuştur: ABD, önce Irak'ın 1958 Darbesinden sonra üyelikten çekilmesiyle Bağdat Paktı'nın dönüştürüldüğü Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın (Central Treaty Organization: CENTO) Nisan 1961'deki toplantısında, sonra Mayıs 1962'deki NATO görüşmelerinde ve bundan bir ay sonra NATO Bakanlar Toplantısı'nda ve yine bu yılın Haziran ayında Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne yapılan iki farklı çağrıyla bu teklifi getirmiştir. Ancak Ankara hiçbir seferinde buna sıcak yaklaşmamıştır.

Jüpiter Füzerinin Türkiye'de konuşlanması hususundaki antlaşma Menderes hükümeti döneminde yapılmıştır. Ancak Jüpiter Füzeri hem Menderes hem onun iktidarını hedef alan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle yönetimi devralan Milli Birlik Komitesi, hem de 15 Ekim 1961 genel seçimlerinden sonra İsmet İnönü liderliğindeki sivil hükümetin üzerinde hemfikir olduğu nadir konular arasında yer almıştır.⁸² Oysa dış politika alanında ahde vefa bağlamında ilk andan itibaren NATO ve CENTO'nun da dahil olduğu ittifaklara ve uluslararası sözleşmelere bağlılıklarını belirtmiş olan Komite, hükümeti sivillere teslim etmeden önce Menderes döneminde Sovyetler ile yapılan ikili anlaşmayı feshetmiştir. Jüpiter hususunda ise ABD'nin bütün taleplerini ulusal güvenlik çıkarları nedeniyle olumsuz şekilde yanıtlamıştır. Neticeyle Türkiye'nin negatif tutumu ve direnci karşısında, ABD, füzelerin ateşleme sistemleri ve savaş başlıklarının takılarak operasyonel hale gelmesini Eisenhower'dan sonra seçimleri kazanan John F. Kennedy'nin başkanlıktaki ikinci yılına, 1962'nin ortalarına kadar geciktirmeye çalışmıştır.⁸³

SSCB'nin karadan ve denizden komşusu olan Türkiye açısından Jüpiter Füzeri, güvenlik artırıcı bir önlem olarak değerlendirilmiştir. Ancak Türkiye'deki on beş ve İtalya'da iki füzenin Avrupa'ya yönlendirilmiş 129 orta menzilli Sovyet füzesinin 45'ini hedef menzilleri içine alması önemli bir sorunu beraberinde getirmiştir: Füzer, SSCB'yi aşırı kıskırtmış ve bu kutuplar arasında güvenlik ikilemini tırmandırarak, Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktan ziyade riske atan bir tehdit haline gelmiştir: Ankara silahlanmanın caydırıcılığına bağlı olarak, bu füzeri SSCB'ye karşı en iyi savunma stratejilerinden biri olarak değerlendirmiş, Türkiye'nin NATO'daki önemli konumunun nişanesi ve ABD ile öncelikli ilişkilerinin göstergesi saymıştır. Oysa Bernstein'e göre Jüpiterler, orta menzilli füzerler olarak çok dayanıklı sayılmamakta, ateşleme mekanizmasının çalışması uzun sürmekte ve dolayısıyla ilk vuruş haricinde yeterince güvenlik sağlamamaktadır. Bu da füzeri Türkiye açısından bu denli vazgeçilmez kılanın askeri caydırıcılıklarından ziyade kullanılabilir siyasi caydırıcılıkları olduğunu işaret etmiştir.⁸⁴ İkinci olarak tam da bu dönemde Sputnik I'in başarısının ardından ABD, NATO'nun stratejik konseptinin kitlesel mütekabiliyetten, esnek karşılığa dönüştürülmesi hususunu gündeme getirmiştir. ABD'nin füzelerin kaldırılmasına yönelik talebi, buna bağlı

⁸² Barton J. Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?," *Political Science Quarterly* 97/1 (1980): 101-102.

⁸³ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?," 99-100.; Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 52/1 (1997): 650-651.

⁸⁴ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?," 99-100.

olarak Türkiye tarafından Washington'un nükleer sorumluluktan kaçındığı şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁵ Füze operasyonel hale getirildiğinde, SSCB'nin deniz yoluyla Küba'ya Jüpiter benzeri füzelerin rampa ve ateşleyici sistemlerinin parçalarını gönderdiği anlaşılmış; bunun üzerine SSCB'nin Küba'ya yerleştireceği füzeleri taşıyan gemilerinin Küba'nın karasularına girmesini engellemek için ABD donanması Küba'yı ablukaya almıştır.⁸⁶ Gündeme ilk geldiğinden beri Jüpiter Füzelerine karşı hemen her uluslararası platformda tepki gösteren ve bu hususta da Türkiye'ye nota veren SSCB'nin Küba'ya desteği; misilleme anlamına gelmiş ve ABD'nin Sovyet gemilerine karşı deniz ablukası, iki nükleer gücü savaşın eşiğine getirmiştir. Ancak, yine bu gelişme, esasen ikinci vuruşu önemli hale getiren dehşet dengesine bağlı olarak ABD ve SSCB'yi aynı zamanda birbirleriyle uzlaşmaya yöneltmiştir.

ABD'nin abluka kararına sarahaten destek veren Türkiye; Küba bunalımı dolayısıyla ABD'den kendisine yönelik askeri yardımı artırmasını ve ihtiyacı olan bazı uçak parçalarının gönderilmesini talep etmiştir. Diğer taraftan da bu krizin özellikle uluslararası basında Jüpiter Füzeleriyle ilişkilendirilmesinden duyduğu rahatsızlığı da ABD'ye iletmıştır.⁸⁷ Küba füzeleri krizinin sona ermesi için Khrushchev ve Kennedy arasında başlayan açık ve gizli görüşmelerde ABD, Ankara'ya ön bilgilendirme yapmaksızın inisiyatif olarak SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirme işleminin iptali için Türkiye'ye yerleştirdiklerinin sökülmesi koşulunu kabul etmiştir. Ancak bunu uzlaşma öncesi ya da pazarlık aşamasında Türkiye'yle durumu istişare etmediği gibi sonrasında da bunu Ankara'ya bildirmemiştir. 27 Ekim'de Jüpiter Füzelerinin sökülüleceğini beyan eden Khrushchev, bir gün sonra 28'inde yaptığı açıklamada Küba'daki SSCB füzelerini hızlı biçimde çektiklerini ifade ederken hiçbir koşula değinmemiş, ABD ise 29 Ekim 1962'de Türkiye'ye SSCB ile aralarında böyle bir pazarlık olmadığına dair bir güvence vermiştir.⁸⁸ Gün aşırı değişen ve çok da birbiriyle tutarlı olmayan söylemler, Türkiye açısından sorun olarak addedilmişse de ülke kamuoyunda bu hususun üzerinde çok durulmamıştır.

Neticeyle 1 Nisan 1963'te Jüpiterler sökülmeye başlanmış ve 1958'de yok denecek kadar azalmış olan Amerikan kredi yardımları, 1962'de kurulmuş olan "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" üzerinden Eylül 1963'ten itibaren tekrar işlevsel hale getirilmiştir.⁸⁹ Ancak yardım paketindeki artış miktarı, Türkiye açısından tatmin edici bulunmamıştır. Diğer taraftan SSCB'nin 1963'te ithal ettiği kromun fiyatını düşürmesi üzerine Türkiye'den krom alan Amerikan şirketlerinin siparişleri için yüzlerini SSCB'ye çevirmesine ABD yönetimi tarafından herhangi bir müdahalenin söz konusu olmaması, Türkiye açısından aralarındaki ilişkinin sorgulanmasını gerektiren bir diğer yönünü oluşturmuştur.⁹⁰ Türkiye ve ABD çok uyumlu ekonomik partnerler olmamakla birlikte, Türkiye'nin bakış açısına göre ulusal güvenlik ile ilgili hususlar, ekonomi gibi alt politikayı

⁸⁵ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?," 103-104.

⁸⁶ Kaan Kutlu Ataç & Begüm Sezin Özcan, "1962 Küba Krizi: Amerikan Arşivleri Üzerinden bir Okuma," *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 17/39 (2021): 521-562.

⁸⁷ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993), 328.

⁸⁸ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?," 124.

⁸⁹ Çağrı Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla ilişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 699.

⁹⁰ Baba & Karagül, "Türk Dış Politikasında Çok Taraflılığa Geçiş Çabaları," 25-26.

değil, onunla kıyasla üst siyaseti ilgilendiren hususlar arasında yer almaktadır.

ABD'nin ithalatta Türkiye yerine SSCB'nin tercih edilmesine müdahale etmemesi; Ankara'ya her iki devletin ulusal güvenlik çıkarlarının aynı düzlemde olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan Jüpiter Füzelere sorunu, 1964'te Johnson Mektubu yüzünden ABD'ye karşı güven krizi deneyimlediği dönemde Türkiye'nin gündemine gelmiş ve ülkede ABD'ye karşı başlayan güven bunalımını daha da derinleştirmiştir.⁹¹ 1960'taki U-2 Krizi de dahil olmak üzere üst üste gelen bu gelişmelerle birlikte, Türkiye açısından ABD ile ilişkilerinin dokunulmaz konumu zarar görmüş ve Türkiye'nin NATO ittifakında üstlendiği görevleri sorgulamasına da neden olmuştur.⁹²

Jüpiter Füzelere, Türkiye'nin planladığının aksine SSCB'ye karşı bir caydırıcılık taşımamıştır. Bunun yerine Türkiye ABD'nin kendisini bilgilendirmeksizin kendisini de ilgilendiren bir hususta SSCB'yle pazarlık yapmasından ötürü ABD ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmesini gerektirmiştir. Bu olay Türkiye'nin Jüpiter Füzelere ya da benzeri bir savunma veya saldırı silahının topraklarındaki varlığı yüzünden SSCB'nin kendisine yönelik olası bir saldırısı söz konusu olursa, ABD'nin Türkiye'ye destek vermeme veya saldırının Türkiye ile sınırlı kalmasını sağlayabilmek için tepki göstermeme ihtimalini işaret etmiştir. NATO üyeliği ve ABD'yle müttefikliğin, Türkiye'nin öngördüğünün ve olması gerekenin aksine, devletin toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve egemenliğini garanti altına almadığını ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan Türkiye'ye füzelerin pazarlık konusu olmadığına dair verilen güvenceye rağmen füzelerin pazarlığın esas konusu olması, Türkiye ile ABD ilişkilerinin, Türkiye'nin öngördüğünden daha zayıf bir bağa sahip olduğuna işaret etmiştir. Son olarak elbette ki NATO'daki diğer müttefikler nezdinde de bir güven sorunu teşkil etmiştir. Bütün bunlardan farklı olarak Jüpiter Füzelere, aslında kendi caydırıcılığından çok daha önemli bir işlev kazanmış iki süper gücün birbiriyle savaşmasını engellemiştir.⁹³

Pazarlıklar neticesinde olası bir nükleer savaşı engellemek için Moskova ve Washington arasında doğrudan kırmızı-hat (hot-line) telefon bağlantısı kurulmuş, bu uzlaşma hem ABD ve SSCB arasındaki krizi sona erdirmiş hem de Soğuk Savaş'ta yumuşama (détente) dönemini beraberinde getirmiştir. ABD, İngiltere ve SSCB 5 Ağustos 1963'te nükleer silahların; atmosferde, uzayda ve su altında test edilmesini yasaklayarak bu tür denemelerin sadece toprak altı ile sınırlandırılmasına yönelik Nükleer Denemelerin Kısmen Yasaklanması Antlaşmasını imzalamışlardır.⁹⁴ Bu antlaşmanın gösterdiği üzere girilen yumuşama döneminde benimsenecek olan esnek karşılık stratejisiyle uyumlu bir biçimde Washington, Ankara'yı, onu gözden çıkarmadığına ikna etmek için, Türkiye'ye konvansiyonel silah sevkiyatına ve F-104 uçaklarıyla Türk Hava Kuvvetleri'ni güçlendirmeye başlamıştır.⁹⁵ Ancak ABD'nin; Türkiye'nin, SSCB'ye rağmen SSCB'ye karşı

⁹¹ Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye," 160.

⁹² Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 62.

⁹³ Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye," 160.

⁹⁴ General Records of the US. Government Record Group 11: National Archives Records of the US Government Nuclear Test Ban Treaty. Treaties and other International Agreements Series 5433 (26 Temmuz 1963), erişim 17.10.2023, <https://www.archives.gov/milestone-documents/test-ban-treaty>

⁹⁵ Philip Nash, *The Other Missiles of October Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters, 1957-1963* (Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2000), 91-116.

yerleştirilmesini talep ettiği füzelerin akıbetine, Ankara'ya danışmadan karar vermesinden kaynaklanan güven bunalımının Türkiye'nin siyaseti üzerinde dönüştürücü bir etkisi olmuştur: Kriz, Türkiye'ye ulusal çıkarı ile blok çıkarlarını birbirinden ayırmasına ve blok çıkarlarının ikincil olarak kıymetlendirmesine yönelik bir siyaset imkanını değerlendirme olanağı sunmuştur.

Jüpiter Füzelelerinin Türkiye'den çekilmesiyle aynı zamanlarda Kıbrıs'ta, esasen 1955'ten itibaren başlayan ve çeşitli girişimlere rağmen çözilemeyen sorun daha da olumsuz bir noktaya doğru kaymıştır. Kıbrıs'ta Rum kesiminin Türklere yönelik şiddeti giderek tırmanmıştır: 21 Aralık 1963'teki "Kanlı Noel" saldırısının akabinde Türkiye, Kıbrıs'ta nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve 1960 Anayasası'nın hükümlerini uygulamayan Rumlara karşı, adadaki Türk kesimine yardım etmek amacıyla garantörlükten kaynaklanan müdahale hakkını kullanmaya yönelmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a Kıbrıs'ta yaşananların durdurulması için araya girerek baskı unsuru oluşturmaya yönelik talebini bir mektupla iletmiştir. Ancak Johnson'ın cevabı hem Türkiye'ye beklediği desteği vermeyeceklerini hem de bu hususta eylemsiz kalarak, Kıbrıs'ta Türk kesimine yönelik şiddete göz yummayı sürdüreceklerini işaret etmiştir. Neticeyle 16 Mart 1964'te TBMM'den hükümete lüzumu dahilinde adaya askerî müdahale iznini veren tezkere geçmiştir.⁹⁶ Neticeyle Küba füzeleri meselesindeki on üç günlük kriz boyunca Türkiye'ye bilgi verilmemesi ve bunun ertesinde hali hazırda var olan Kıbrıs bunalımının akut bir sorun halini alması, diğer problemlerin yanında, Türkiye açısından ABD ile ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesini gerektiren önemli nedenlerin başında yer almıştır.

Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahale ihtimalinin artması üzerine 5 Haziran 1964'te Johnson, muhtıra niteliğinde bir mektupla Türkiye'nin adaya yönelik olası bir operasyonunun SSCB'yi soruna doğrudan müdahil kılarak, Türkiye'ye yönelik bir eyleme itebileceğini belirtmiştir. Yine aynı mektupta böyle bir olasılığın NATO'nun Türkiye'ye karşı savunma yükümlülüğünü tartışılabilir hale getirebileceğine dair bir uyarıda bulunmuştur. Ancak mektubun, bunların yanında Türkiye açısından bir önemi daha söz konusudur: Mektupta 12 Temmuz 1947 tarihli Türk-Amerikan Yardım Anlaşmasının temin edilen askeri malzemenin veriliş amacının dışında kullanılamayacağı ve bunların kullanılmasında ABD'nin onayının alınması gerektiğine yönelik maddelerine atıf yapılmıştır. Türkiye, o ana kadar tasarlanan dört müdahale girişiminden de haberdar ettiği ABD'den kendisine gelen bu mektubu endişe ile karşılamıştır. Ankara, buna cevabında Sovyet müdahalesine karşı yardım yükümlülüğünün tartışılabilir bir husus olarak gündeme taşınmasının, NATO'nun kendi bağlamından koparılması anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁹⁷ Daha önce Kıbrıs konusunda aralarında Bağlantısızlar ve Orta Doğu'daki devletlerinin de bulunduğu kesimlerden destek alamayan Türkiye, Johnson Mektubu ile ABD ile ilişkilerini yeniden değerlendirmenin yanı sıra, bu ilişkiler uğruna mahrum kaldığı uluslararası destekle de yeniden ilgilenmeye başlamıştır. Türkiye ABD açısından ancak onun çıkarları doğrultusunda hareket ettiği sürece kıymetli bir müttefik olduğunu ve bu

⁹⁶ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 725.

⁹⁷ Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 689.

fedakâr dış politikanın esasen bir karşılığı olmadığını görmüştür. Dolayısıyla Johnson Mektubu, Türkiye'nin 1950'lerin başından beri katı biçimde bağlı kaldığı Batı ittifakının gerçek yararını yeniden değerlendirmesine önemli bir neden teşkil etmiştir. Bu haliyle Ankara'nın hem Washington ile ilişkilerinin hem de bir bütün olarak dış politikasının önemli dönüm noktaları arasında yer almıştır.⁹⁸

ABD açısından Türkiye'nin Kıbrıs'a olası müdahalesi, iki NATO üyesini karşı karşıya bırakmaktadır. Bu da ittifak içindeki oydaşı kültürünü sorgulanır hale getirecek; İttifakın bu anlamda bir bütün olarak hareket kabiliyetini azaltacaktır. Dolayısıyla kendisinin NATO üzerindeki lider konumunu sarsabilecek niteliktedir. Buna bağlı olarak NATO'ya ve kendisinin NATO'daki konumuna yönelik doğrudan bir tehdit taşımaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin böyle bir eyleme en baştan kalkışmaması gerekmektedir. Son olarak ABD'nin tam da Vietnam savaşı odaklandığı bir dönemde, ulusal çıkarları ve öncelikleri açısından NATO müttefiklerinin aralarında böyle bir gerginlikten kaçınmaları gerekmektedir. Ancak, NATO üyesi olduğundan itibaren jeopolitik konumu ve NATO ile ilişkili ancak ondan bağımsız olarak ABD ile geliştirdiği ilişkiler dolayısıyla diğer üyelerden farklılaşan Türkiye, kendisi için bu denli önemli bir problemin ABD'nin öncelikleri arasında yer almamasını, başlı başına çözülmesi gereken farklı bir sorunla ilişkilendirmiştir: Johnson Mektubuna göre, Türkiye'nin bu denli önem atfettiği sorun, ABD'nin öncelikleri arasında yer almamaktadır. Buna rağmen Türkiye'nin ABD ile iş birliğine ve NATO üyeliğine yönelik sadakati ise devletin diğer devletler ilişkilerini zedelemiş ve son olarak Türkiye 5. maddesi ortak meşru müdafaayı öngören NATO güvenlik şemsiyesinin korumasının sınırlarının da ABD'nin ulusal çıkarları olduğunu görmüştür. Bu gelişmeler, Türkiye'nin dış politikasında SSCB'nin kendisine oluşturduğu tehdidi iş birlikleri ve ittifaklarla dengeleme siyasetinin aşırı dengelemeye kaydığını işaret etmiş, Türkiye dış politikasını optimal denge arayışı ekseninde yeniden düzenlemiştir.

Türkiye Johnson Mektubu ertesinde, NATO ile ilgili sorumluluklarının muhasebesini yapmıştır: NATO bünyesinde kurulması planlanan ve blok içinde nükleer gücün kullanımının paylaşılmasını öngören Çok Taraflı Askerî Güçten (Multilateral Force-MLF) daha önce katılım taahhüdünde bulunmasına rağmen ve ilgili sürecin başlamasına sadece iki gün kala 13 Şubat 1965'te "bütçesinde oluşturacağı ekonomik yükü" sebep göstererek çekildiğini açıklamıştır.⁹⁹ Aynı yıl Türkiye, nükleer donanımlı bir ABD gemisinin limanlarını ziyaretine izin vermemiştir.¹⁰⁰ Böylece Ankara, Washington'dan uzaklaşarak NATO içinde ABD merkezli olmayan, uluslararası politikada ise batı merkezli olmayan bir duruşa kayış göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin ABD karşıtlığı, Eylül 1965'te; ABD'nin bir yıl önce müdahil olduğu Vietnam Savaşı'nda güç kullanmasına ilişkin BM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerde de kendisini göstermiş, Türkiye burada diğer müttefiklerin aksine ABD'nin aleyhinde oy kullanmıştır.¹⁰¹ Diğer taraftan Türkiye ABD ile

⁹⁸ Ömer. E. Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı Politikası (1945-1970)* (Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972), 138.

⁹⁹ Andrew Priest, "In Common Cause: The NATO Multilateral Force and The Mixed-Manning Demonstration on The USS Claude v. Ricketts, 1964-1965," *The Journal of Military History* 69/3 (2005): 782.

¹⁰⁰ Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Işığında SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 190.

¹⁰¹ Baskın Oran, "1960-80 Görelî Özerklik-3 Dönemin Bilançosu," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt I içinde, ed. Baskın Oran 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 674.

ilişkilerinde kendi ulusal çıkarı ile ABD'ninkini ayırdığı ölçüde SSCB ile yakınlaşmıştır.

Ankara, Ekim 1964'te Khrushchev'in yerine liderlik koltuğuna gelen Leonid Brejnev döneminde de bu eğilimini sürdürmüştür; iki devlet 1965'te ticari, kültürel iktisadi ve teknik alanları kapsayan üç farklı işbirliği anlaşması imzalamıştır.¹⁰² SSCB, II. Dünya Savaşından sonra Mayıs 1965'te Türkiye'ye ilk kez dışişleri bakanlığı düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirmiş ve hemen akabinde Moskova, Ankara'nın Kıbrıs'ta *enosis* (birleşme) yerine federasyon tezine destek verdiğine dair bir açıklamada bulunmuştur. Siyasi yakınlaşma, iktisadi alana da yansımış, bu ziyaretin üzerinden bir yıl geçmeden iki devlet arasındaki ticaret hacmi bir sene öncesine mukayeseyle %90 civarında artış göstermiştir. SSCB, Aralık 1965'te yine İncirlik'ten kalkan bir Amerikan casus uçağını Karadeniz üzerinde düşürmüştü¹⁰³ ve Türkiye'ye U-2 krizindekiyle benzer mahiyette bir nota vermiş ancak Türkiye bu sefer ABD'den Türkiye üzerinden yapılacak bütün gözlem uçuşlarının durdurmasını talep etmiştir. Bu tarihten 1980'e kadar Türkiye'den kalkan herhangi bir U-2 casus uçağı söz konusu olmamıştır.¹⁰⁴

Johnson Mektubunun metninin kamuoyu ile paylaşılması ve Jüpiter meselesinin yakın zamanda benzer şekilde gündeme gelmesi,¹⁰⁵ Türkiye'de Amerikan karşıtlığının toplumsal tabanda da karşılık bulmasını beraberinde getirmiştir. Bunun nedeni, 1962'deki Küba füzeleri bunalımı ertesindeki gelişmelerle ilişkilidir: Jüpiterlerin, Türkiye'nin süreçten bilgilendirilmeksizin sökülmesi, başlı başına Türkiye'de devletin ulusal çıkarların büyük devlet çıkarlarına feda edildiği fikrinin tohumlarını atmıştır.¹⁰⁶ Türkiye, ulusal güvenliğinin ABD tarafından dikkate alınmadığını Jüpiter Füzeleri Krizinde fark etmiş, ulusal güvenliğiyle ilgili Kıbrıs gibi hassas bir konuda ise ABD'nin öncelikleri arasında görece aşağı sıralardaki yerini görmüştür. Bu da Türkiye'nin siyasi tercihleri açısından kendi güvenliği ve ulusal çıkarlarından feragat etmek yerine ABD ile dostluğundan fedakârlık etmeyi daha uygun bir seçenek haline getirmiştir. Zaten ABD'nin de bu süreçlerde Türkiye'yi kazanmak için ciddi bir adımı söz konusu olmamış, bilakis ABD, 1965'te Türkiye'ye yaptığı korumacılıktan serbest piyasa şartlarına geçişi sağlamaya yönelik ekonomik yardımlarını azaltarak 1973'te sonlandıracağını açıklamış, bu kısıntı, 1970'de Türkiye'de devalüasyonu beraberinde getirmiştir.¹⁰⁷ ABD ile güvenlik ve çıkar hususlarındaki çatışmaları ve bunların iktisadi izdüşümü, Türkiye'nin görece özerk ve batı odaklı olmayan bir dış politika seçeneğine yönelik ilgisini daha da pekiştirmiştir.

Ankara, çok yönlü politika çerçevesinde geliştirdiği ilişkiler neticesinde Moskova ile 27 Mart 1967'de Türkiye'de kurulacak yedi fabrika için gerekli teçhizat ve teknik yardım ve projeleri içeren 200 milyon dolara yakın Sovyet kredisi üzerine bir "Ekonomik Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalamıştır.¹⁰⁸ SSCB ve Türkiye'nin ilişkileri iyileştikçe aralarındaki temasları artmış, ortak demeçlerinde Kıbrıs meselesinin barışçıl çözümüne yönelik ortak çağrılar daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Bu dönemde işbirlikleri, İskenderun Demir

¹⁰² Baba & Karagül, "Türk Dış Politikasında Çok Taraflılığa Geçiş Çabaları," 26.

¹⁰³ Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 108.

¹⁰⁴ Oran, "1960-80 Göreceli Özerklik-3 Dönemin Bilançosu," 674.

¹⁰⁵ Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 689.

¹⁰⁶ Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, 136.

¹⁰⁷ Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 700.

¹⁰⁸ Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Işığında SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 190.

Çelik Fabrikası, İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Artvin Liv-Levha Fabrikası projelerinin yanında Sümerbank'ın genişletilmesi ve Çayırova Cam Fabrikasının kurulması hususlarında da sürdürülmüştür. Yapılan yatırımlar sonucunda 1966 ile 1970 yılları arasında Türkiye'de sanayileşme hızı &9,1'e çıkarak, bu tarihe kadar ulaşılan en yüksek seviyeye erişmiştir.¹⁰⁹

Türkiye'nin batı merkezci dış politikasındaki çözülme, SSCB ile yakınlaşan ilişkilerinin yanında Ankara'nın Orta Doğu siyasetinde de yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk kez Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda, Türkiye; İsrail ile arasına bir mesafe koyarak Araplara destek vermiştir.¹¹⁰ Savaş esnasında ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullanmasına bu üslerin NATO'ya tabii olduğu hatırlatarak izin vermemiş,¹¹¹ buna karşın SSCB'ye ait uçakların Türkiye'nin hava sahasını kullanmasına izin verilmiştir.¹¹² Diğer taraftan NATO'da Fransa'nın örgütün askeri kanadından 1966'da çekilmesinden iki yıl kadar sonra 16 Ocak 1968'de, gerilimin tırmanmasından önce siyasi mekanizmalara başvurulmasına olanak tanıyan bir askeri strateji olan "esnek karşılık stratejisi" (flexible response) kabul edilmiştir.¹¹³ Soğuk Savaş sonuna kadar yürürlükte kalan stratejide olası saldırılara doğrudan savunma, kontrollü tırmanma ve genel nükleer karşılık olmak üzere üç aşamada karşılık verilmesi üzerinde uzlaşıya varılmıştır. Esneklik sadece askeri hususları kapsamamış, herhangi bir gerilimde siyasi istişare mekanizmalarına imkân tanınması hasebiyle yumuşama döneminde iki kutbu bir araya getiren süreçlerin de önünü açmıştır. Türkiye, bu stratejiyi sorunsuzca kabul ettikten sonra kendi topraklarındaki ABD varlığını düzenlemeye yönelmiştir.

Türkiye ABD ile ilişkilerini daha az esnek ve sınırlı bir zemine çekmek için Eylül 1968'de ABD'nin Türkiye'de askeri üsler ve tesisler kurması ve askeri personel bulundurmasıyla ilgili NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşmasında (Status of Forces Agreement: SOFA) kendi lehine değişikliğe gitmiştir. Diğer taraftan üslerin kullanımı ve statüleriyle ilgili eski anlaşmalardan kaynaklanan pek çok sorunu gidermek için, ABD ve Türkiye arasında farklı zamanlarda yapılan antlaşmalar ve sözleşmelerde gerekli revizyonların yapılarak onları aynı çatı altında birleştiren yeni ve kapsayıcı bir anlaşma belgesinin hazırlıklarına hız vermiştir. Neticede, ABD'nin Türkiye'deki askerî varlığını ilgilendiren farklı antlaşmaları kendisinde toplayan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (OSİA) 3 Temmuz 1969'da imzalanmıştır.¹¹⁴ OSİA'yı öncekilerden farklı kılan unsur, Türkiye topraklarında bulunan ABD ve NATO üslerinden Türkiye'nin rızası alınmadan üçüncü ülkelere yönelik operasyon düzenlenemeyeceği ve yine ulusal güvenlik gerekçesiyle üs kullanımının sınırlanabileceği hususlarının bu metinle hükme bağlanmış

¹⁰⁹ Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında 1965-1975 döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar," *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 65 (2019): 478-496.

¹¹⁰ Oran, "1960-80 Görelî Özerklik-3 Dönemin Bilançosu," 674.

¹¹¹ Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 63.

¹¹² Hulûsi Turgut, "Demirel'in Çok Gizli Dış Politika Arşivi-1," *Hürriyet* (17 Haziran 2017), erişim 19.10.2023, <http://www.hurriyet.com.tr/demirelin-cok-gizli-dis-politika-arsivi-1-40492807>.

¹¹³ Ali. L. Karaosmanoğlu, "NATO'nun Dönüşümü," *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 10/40 (2015): 3-38.

¹¹⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980* (İstanbul: Hil Yayın, 2007), 235; Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 64.

olmasıdır.¹¹⁵ Her ne kadar ABD'nin ihlallerden tamamen vazgeçmesi söz konusu olmasa da 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında da ABD'ye ortak tesislerin ve üslerin kullanım iznini vermeyen Türkiye, aslında OSİA ile ABD'nin olağanüstü yetki aşımına imkan tanıyan konumunu sıradanlaştırarak, ilişkilerinin eşitler arası bir zemine oturtmayı hedeflemiştir. Türkiye, aşırı dengelemeye sorunun üstesinden gelmek üzere ürettiği karşı denge stratejisi olarak ABD ile ilişkilerini iki devlet arasındaki normal ilişki seviyesine çekerken, diğer taraftan da SSCB'ye de neredeyse aynı ölçüde yakınlaşmaya başlamıştır.

Cumhuriyet tarihinde SSCB'den Türkiye'ye başbakanlık seviyesindeki ilk ziyaret Aralık 1966'ya gelindiğinde Aleksey Kosıgin tarafından gerçekleştirilmiş, bundan bir yıl sonra ABD'de Johnson'un aday olmadığı 1967 seçimlerini Richard Nixon'ın kazanmasıyla Türkiye ve ABD ilişkileri; kendi tarihçesinin o ana kadar en gergin dönemine başlamıştır.¹¹⁶ Seçim vaatleri arasında Vietnam'dan çıkmanın yanında uyuşturucu ile mücadele öne çıkan Nixon'ın döneminde, ABD, Türkiye'ye topraklarında üretilen haşhaş ekiminin sonlandırılmasına yönelik baskıya başlamıştır. Ancak geleneksel olarak yüzyıllardır Türkiye'de devam eden haşhaş üretimi hususunda Ankara özellikle 1931 Cenevre Afyon Sözleşmesinin tarafı olarak kaçakçılığının önlenmesi için etkili yöntemler geliştirmiştir. Türkiye ABD'ye illegal yollardan giren haşhaşın kaynağı olmamasına rağmen bu ekimi sınırlandırma kararı almıştır. 12 Mart 1971 muhtırası ardından ülkede haşhaş ekimi ve afyon üretimi tamamen yasaklanmıştır.¹¹⁷ Esasen avro-komünizmi hedef alan muhtıra sonrasında, Türkiye'nin SSCB ile iç işlere saygı çerçevesinde ilerleyen ilişkilerinin rotasında bir değişiklik söz konusu olmamıştır. İki devlet Yüce Sovyet Başkanı Nikolay Podgorni'nin 1972'de Nisan ayının başında Türkiye'ye düzenlediği bir haftalık resmi ziyarette iyi komşuluk bildirgesine ilaveten yayınladıkları bir ortak bildiride Vietnam'daki durum üzerine ortak kaygılarını dile getirmişlerdir.¹¹⁸

Muhtıra ardından gerçekleşen 1973 genel seçimlerinin sonuçlarına göre 1974'te kurulan hükümet, kamuoyunda uyandırdığı sosyo-ekonomik rahatsızlıklara bağlı olarak afyon ekimine yönelik yasağın 1 Temmuz 1974'te kaldırılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine ABD Kongresi'nde Türkiye'ye karşı askeri ve ekonomik bir ambargo ilanına yönelik çalışmalar başlamıştır. Türkiye'de dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in işaret ettiği üzere "Kıbrıs Barış Harekâtı, Senato'dan ambargo kararının çıkacağına anlaşılabile hale gelmesinden neredeyse yirmi gün kadar sonra, 20 Temmuz'da başlamış ve 18 Ağustos 1974'te sona ermiştir."¹¹⁹ Neticede, haşhaş ekim yasağının kaldırılması ve Yunan Cuntasının Kıbrıs'ı Yunanistan ile birleştirerek *enosise* yakınlaştırmak için verdiği destekle 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbeye cevaben Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtını düzenlemesi ve bu dönemde Yunan lobisinin ABD'deki faaliyetleri

¹¹⁵ Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 692.

¹¹⁶ Aşkın İnci Sökmek Alaca, "Vietnam Savaşı ve ABD'nin Gücünün Sınırları," *Türkiye'de Vietnam Çalışmaları-I* içinde, ed. A. Merthan Dünder (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2021), 215-232.

¹¹⁷ Macide Başlamışlı, "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi," *Asia Minor Studies* 9/1 (2021): 695-712.

¹¹⁸ George Ginsburgs & Robert M. Slusser, et.al., *A Calendar of Soviet Treaties: 1958-1973* (The Netherlands and Rockville: Sijthoff and Noordhoff. 1981), 886.

¹¹⁹ Milliyet, 18 Ocak 1991, akt. Başlamışlı, "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi," 695-712.

sonucunda ABD'deki Türkiye karşıtlığı güçlenmiştir.¹²⁰ Buradan Amerikan Kongresi'nin, öncelikli sebebi nispeten haşhaş ekimi yasağının kaldırılması olmasına rağmen, Türkiye'nin Kıbrıs'taki Samson Darbesi ertesinde adaya müdahalesini ambargo kararına çok daha makul ve meşru bir neden olarak saptadığı anlaşılmaktadır.¹²¹ ABD'nin Türkiye'ye karşı ambargosunu böyle bir şekilde temellendirmesi aynı zamanda da 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı yüzünden Yunanistan'da oluşan Amerikan karşıtlığını sınırlandırma çabalarına da destek vermiştir.¹²²

ABD, Şubat 1975'teki ambargo kararıyla birlikte Türkiye'ye verilmesi öngörülen 200 milyon dolarlık yardımı askıya almıştır. Ankara'nın bu kararın NATO'nun güney kanadını SSCB karşısında zayıflatacağına dair uyarılarına rağmen Washington bu karardan geri adım atmamıştır. Türkiye de bunun üzerine 25 Temmuz 1975'te OSİA'yı feshederek, NATO görevi haricinde İncirlik'te bulunan bütün ABD üslerini ambargo sona erene kadar geçici olarak kapatmış ve ABD'nin C-130 tipi uçaklarının kullandığı havalimanlarını ücretlendirmeye başlamıştır.¹²³ Buna ilaveten OSİA'nın feshinden beş gün kadar önce, 20 Temmuz 1975'te, Kıbrıs Barış Harekâtı ile durumun daha da gerginleşmesi ve savaş ihtimalinin artması üzerine Türkiye; Yunanistan ve Batı Anadolu ile Kıbrıs hususlarıyla ilgili sorunlara mahsusen ve mensupları NATO kuvvetleri dahil olmayan askeri unsurların katılımıyla Ege Ordusunu kurmuştur.¹²⁴ Amerikan ambargosunun sürdüğü üç yıl boyunca Türkiye, ABD'den ödemesini önceden yaptığı silah ve askeri teçhizatı teslim alamamış, elindekiler için de gerekli yedek parçaları sağlayamamıştır. Daha önce dış politikasındaki dengeyi yeniden gözden geçiren Türkiye bu dönemde ABD ve NATO ağırlıklı olan savunma politikasını da incelemiştir: NATO üyeliğinden itibaren ilk kez yerli silah sanayisinin geliştirilmesi ve askeri malzemenin tedarik edildiği devletlerin çeşitlendirilmesi hususları ülkede gündeme alınmıştır.¹²⁵ Yeni oluşturulan "ulusal savunma kavramı" çerçevesinde "millî savunma konsepti" ve dış politika doktrini geliştirmiştir.

Türkiye, ambargo döneminde kendi potansiyelinin yanında ekonomik kapasitesini ve teknik donanımını etüt etmiştir. Silahlanmanın caydırıcılığı yerine, iyi ilişkilerin dönüştürücülüğünü göz önüne alan daha az maliyetli güvenlik arayışı öneren bölge merkezli politikalar etrafında bir güvenlik kuşağı oluşturmak için Balkanlar, Orta Doğu ve Afrika Devletleri'nin yanında SSCB ile de ilişkilerini güçlendirmeye yönelmiştir.¹²⁶ Bu çerçevede Türkiye ve SSCB'nin yakınlaşması, iki devleti ilk kez karşı karşıya bırakan Türk Boğazları hususuna da yansımıştır: ABD ve diğer NATO üyelerinin Akdeniz'e girişinin uzun vadede bölgedeki deniz kuvvetleri dengesinde önemli bir değişikliğe neden

¹²⁰ Sinan Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XXXVI/101 (2020): 203-252.

¹²¹ Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 703-704. Ayrıca bk. Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996).

¹²² Başlamışlı, "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi," 695-712; Ayrıca bk. Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş*.

¹²³ Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri," 203-252.

¹²⁴ Hülya Şahin, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu," *Erdem* 32 (1998): 587-620.

¹²⁵ İlhan Uzgel, "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini Kutusu," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 674; Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler," 692.

¹²⁶ Uzgel, "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini Kutusu," 674.

olabileceğine yönelik itirazlarına rağmen, SSCB'nin ilk uçak gemisi olan 40.000 tonluk Kiev, 18 Temmuz 1976'da Akdeniz'e inmek üzere, Boğazlar'dan geçmiştir.¹²⁷

SSCB ile ilişkilerdeki gelişmeler, ABD'nin dış politikasında farklı bir karşılık bulmuş; Türkiye'nin giderek uzaklaşması üzerine ABD Kongresi'nden 1977'de, Amerikan yardımının hibe bölümünü oluşturan askerî yardım programı hariç bırakılmak üzere, Türkiye'ye askerî mühimmat satışına izin veren bir karar çıkmıştır. Ancak askeri malzemenin tedariki için İran ve Libya ile iş birliği olanaklarını da araştıran Türkiye, bu bağlamda SSCB'den askeri malzeme alınmasını dahi halihazırda bir olasılık olarak gündemine almıştır.¹²⁸ Hatta 1920'lerin başından beri ilk kez bir Sovyet Genelkurmay Başkanı Nisan 1978'de Türkiye'ye ziyaret düzenlemiş ve bu esnada NATO üyesi bir devlet olan Türkiye'ye silah yardımı yapabileceklerini açıklamıştır.¹²⁹ Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in 23 Haziran 1978'de düzenlediği SSCB ziyaretinde bu hususları da kapsayan bir siyasi belge imzalanmıştır. Bundan yaklaşık bir ay kadar sonra, ABD Senatosu, Türkiye'ye yönelik ambargoyu kaldırma kararı almış ve 26 Eylül'de de dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter tarafından imzalanan karar neticesinde ambargo tamamen kaldırılmıştır.¹³⁰

Türkiye'nin ABD'den uzaklaşarak SSCB'yle giderek yakınlaştığı bu süreç bir diğer taraftan da dünya siyasetindeki yumuşama dönemine denk gelmiş, 1 Ağustos 1975'te Helsinki Nihai Senedinin imzalanmasıyla Soğuk Savaş'ta doruk noktasına ulaşan ABD ile SSCB arasındaki yumuşama 1979'un sonunda Sovyet askerî birliklerinin Afganistan'a girmesine kadar devam etmiştir. SSCB'nin 1979'da Afganistan'a asker çıkarmasıyla, Carter ve Brejnev arasında 18 Haziran 1979'da imzalanan ve uzun menzilli nükleer silahlara bir sınırlandırma getiren SALT-II, Amerikan Kongresi'nde onaylanmamış ve Soğuk Savaş'ta yumuşama dönemi yerini İkinci Soğuk Savaşa bırakmıştır.¹³¹ Buna bağlı olarak SSCB'nin Afganistan'a asker göndermesinin karşısında yer almasına rağmen Türkiye, Aralık 1979'da Afganistan'a gönderdiği askerler dolayısıyla SSCB'ye uygulanan yaptırımlara katılmamıştır. Ancak SSCB'ye karşı Afganistan'daki İslami direnişi destekleyen ABD'ye bir şekilde katkıda bulunmuştur.

Bir diğer taraftan ABD-Türkiye ilişkilerinde ambargonun kalkmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. ABD'nin İran'daki üsleri 1979'daki İslam Devrimi ertesinde kapandığı için U-2 casus uçaklarının Türkiye'den kaldırılması teklifi, Türkiye tarafından SSCB ile ilişkilere zarar verme riskine bağlı olarak kabul edilmemiştir. Ankara, Moskova ile ilişkilerini bu sefer güven bunalımı yaşadığı ABD yüzünden riske atmaya göze almamıştır; Çünkü aralarındaki ilişkinin seviyesi o denli hızlı bir ivme kazanmıştır ki SSCB'nin 1978'de en fazla yardım ettiği blok dışı gelişmekte olan ülke Türkiye olmuştur.¹³² Diğer taraftan Türkiye İslam Devrimi ertesinde ABD'nin İran'a yönelik ambargosunu da desteklememiş ve rehine krizinde ABD'ye yardımcı olmasına rağmen topraklarından İran'a yönelik olası

¹²⁷ "A Soviet Carrier Enters Mediterranean First Time," *New York Times* (19 Temmuz 1976), 4, erişim 17.10.2023, <https://www.nytimes.com/1976/07/19/archives/a-soviet-carrier-enters-mediterranean-first-time.html>.

¹²⁸ Uzgel, "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini Kutusu," 674.

¹²⁹ Erel Tellal, "1960-1980 SSCB'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 780.

¹³⁰ Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri," 203-252.

¹³¹ Tellal, "1960-1980 SSCB'yle İlişkiler," 783.

¹³² Tellal, "1960-1980 SSCB'yle İlişkiler," 783.

bir operasyona alan-dışılık nedeniyle izin vermemiştir. Türkiye açısından İran'da, İslami Devrim gibi anti-kapitalist eğilimli Tudeh'in de SSCB'den destek alarak iktidara gelerek ülkeyi Sovyet uydusu haline getirme ihtimali de önemli bir tehdittir. ABD'nin bölgeye yönelik kaygılarıyla aynı ekseninde yer alan bu çekincelere ilaveten Türkiye, Orta Doğu'da İran yanlısı rejimlerin kurulmaması ve yine 1980'de başlayan İran-İrak savaşından İran'ın mutlak galip olarak çıkmamasına yönelik ortak çıkarları bağlamında ABD ile buluşmuştur.

Ambargo sonrasındaki bölgesel ve küresel gelişmelere bağlı olarak Türkiye'deki askeri üslerin statüsünü düzenleyen "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" (SEİA) Türkiye ve ABD tarafından 29 Mart 1980'de imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma ilk etapta TBMM'de onaylanmamıştır. Diğer taraftan yine ABD'nin baskılarına rağmen Türkiye, Kıbrıs sorunu ertesinde NATO'nun askeri kanadından çıkan Yunanistan'ın ittifaka geri dönmesine sıcak yaklaşmamıştır. Ancak Türkiye'de sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi neticesinde ülkede 12 Eylül 1980'de askerî darbe gerçekleşmiş, darbe yönetimi SEİA'yı iktidarı sivil hükümete devretmeden önce 29 Ekim 1982'de onaylanmıştır.¹³³ SEİA'nın yürürlüğe girmesiyle Türkiye ve ABD arasında askeri üsler ve savunma meselelerinin yanında iktisadi alanda da yeni bir uzlaşya gidilmiştir. Bu dönemden itibaren Türkiye'de ambargo sürecinde ciddi bir sorun olan tüketim malları sıkıntısı ve hammadde sorunları çözülmüştür.¹³⁴ Neticeyle günümüzde hala yürürlükte olan SEİA'nın yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin hem ABD ile ilişkileri hem de NATO'ya bağlı yükümlülükleri açısından yeni bir dönem başlamıştır.

Darbe, son olarak Türkiye'de 24 Ocak 1980'de serbest piyasa ekonomisine geçiş yönünde alınan kararların uygulanmaya başlanmasını beraberinde getirmiştir. Böylece devlet ihracata dayalı büyüme modeline geçiş yaparak, öncelikli bölge olarak belirlediği Orta Doğu'ya açılmaya başlamıştır.¹³⁵ ABD'nin 1981'de Türkiye'ye yönelik yardımı 350 milyon Dolar civarında seyrederken, bundan dört yıl sonra, 1985'te bunun iki buçuk katının biraz fazlası olan 900 milyon Dolara kadar yükselmiş ve hatta Türkiye ABD'den en fazla yardımı alan devletler arasında İsrail ve Mısır'dan sonra üçüncü sıraya yükselmiştir.¹³⁶ Türkiye'nin bu dönem ABD ile siyasi ilişkilerinde görünür bir iyileşme ve SSCB ile kısmi durağanlığı söz konusu olsa da bunlar, Ankara ve Moskova arasındaki iktisadi ilişkilerin cumhuriyet tarihinin en üst düzeyine ulaşmış seyri üzerinde bozucu bir etkiye sebebiyet vermemiştir.

ABD'de Ocak 1981'de başkanlık görevini "yeniden büyük Amerika" (make America great again) sloganıyla devralan Ronald Reagan yönetimi ile İkinci Soğuk Savaş'ın yeniden tırmandığı bir döneme girilmiştir. Reagan, bu vaadi çerçevesinde SSCB'ye karşı hem konvansiyonel güç baskısının hem de nükleer caydırıcılığın artırılması hedefiyle Ekim'de

¹³³ Türkiye-ABD Hükümetleri Arasında 29.03.1980 tarihinde imzalanmış bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Anlaşmasının ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Anlaşma ile Bununla İlgili Tamamlayıcı Anlaşmalar ve Uygulama Anlaşmaları'nın Onaylanması" *Resmî Gazete*. Sayı: 17238 (1 Şubat 1981), erişim 10.12.2023 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17238.pdf>

¹³⁴ Oran, "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2 Dönemin Bilançosu," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar*, Cilt II içinde, ed. Baskın Oran, 6. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 34.

¹³⁵ İlhan Uzel, "1980-90 ABD ve NATO'yla İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar*, Cilt II içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 42-43.

¹³⁶ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 191.

stratejik modernizasyon programını ilan ederek yeniden silahlanma yarışını başlatmıştır. Reagan'ın yeni ve iddialı stratejik bir çıkış yaptığı dönemde Afganistan'daki belirsizlik, İran'ının durumu, Yunanistan'daki NATO karşıtlığı; Türkiye'yi ABD açısından Orta Doğu'nun kuzey kuşağında tek güvenilir ülke haline getirmiştir.¹³⁷ Bu esnada Reagan hükümeti, 1983'te Stratejik Savunma Girişimi kapsamında "yıldız savaşları projesi" (strategic defense initiative) ile uydular aracılığıyla balistik füzelerin havada etkisiz hale getirilmesine yönelik projesini kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu projenin hayata geçmesiyle birlikte dehşet dengesinin bozulacağına ve caydırıcılığın artacağını işaret etmiştir. Bu esnada SSCB'de devam eden ekonomik problemlere ek olarak bir yönetim sorunu baş göstermiştir. Bir tür zorunlu gerontokrasinin yönetim ve karar alma süreçleri üzerinde önemli ölçüde duraklatıcı etkisi söz konusu olmuştur. Liderlikte Brejnev'i izleyen Yuri Andropov'un bir buçuk yıldan ve halefi Konstantin Çernenko'nun da bir yıldan biraz fazla devam eden yönetimlerinde devletin acil ve kapsamlı reform ihtiyacı giderilememiştir. Mihail Gorbaçov'un Mart 1985'ten itibaren göreve başlamasıyla SSCB'de "ekonomik yeniden yapılanma" (perestroyka) ve "demokratik açıklık" (glasnost) ile bir değişim süreci başlamıştır. ¹³⁸ Dış politika ayağında kendisini "yeni düşünce" (novoye mışleniye'ye) ile gösteren bu değişim, Türkiye ve SSCB ilişkilerinin "alanların kompartımanlaştırılmasına" dayalı karakterinin oluşmasını desteklemiş, değişim sürecinde ilişkiler istikrarlı bir seviyede devam etmiştir.

Neticeyle Küba krizinden SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süre zarfında SSCB ve ABD arasında başlayan yumuşama Helsinki Nihai Senedi ile stratejik silahların sınırlandırılmasına yönelik görüşmeler SALT I'nin ertesinde SALT II'nin de imzalanmasını beraberinde getirmiştir. Ancak ABD'de SALT II'nin iç hukuk işlemleri sürerken kamuoyunda ve karar alıcılar arasında bu antlaşmanın kendisini güçsüzleştireceğine yönelik kanı, SSCB'nin Afganistan'a asker yollamasını nedenine bağlı olarak antlaşmanın onaylanmamasına yol açmıştır. Dolayısıyla 1979'dan itibaren yeniden caydırıcılığa dayalı bir silahlanma yarışı başlamıştır.¹³⁹ Yeniden silahlanma yarışıyla başlayan 1980'ler, yeniden silahsızlanma anlaşmalarıyla ve SSCB'nin dağılma süreciyle sona ermiştir. Yine "Yeni Dünya Düzeni"ne geçilirken Türkiye'de bazı hava üsleri ve mühimmat depoları kapatılmış buralardaki nükleer silahlar geri çekilmiş ve Türkiye'de bulunan nükleer yetenekli uçak filosu sayısı dörtten ikiye indirilmiştir.¹⁴⁰

SSCB'nin Aralık 1991'de kendisini lağvetmesiyle son bulan Soğuk Savaş ertesinde SSCB'nin eski coğrafyasında bağımsızlıklarını ilan eden on beş yeni devlet olmak üzere ortaya çıkan yeni bölgesel ve uluslararası dinamikler, Türkiye'ye yeni fırsatları ve aynı zamanda da krizler ile meydan okumaları beraberinde getirmiştir. Türkiye açısından beliren bu yeni fırsatların değerlendirilmesi ve kendisine yönelik meydan okumaların cevaplanması hususlarında hem ABD hem de yeni kurulan Rusya Federasyonu, Soğuk Savaş ve hatta daha önceki dönemlerde olduğu gibi en önemli aktörler olmaya devam

¹³⁷ Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 51-71.

¹³⁸ Erel Tellal, "1980-1990 SSCB'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar*, Cilt II içinde, ed. Baskın Oran, 6. baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 158-166.

¹³⁹ Aksu, "NATO'nun Güvenlik Anlayışı ve Stratejik Konseptleri," 1-9.

¹⁴⁰ Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler," 51-52.

etmiştir.

Sonuç

Bu çalışma Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ABD ve SSCB ile ilişkilerinin, devletin dış politikasında optimal denge amacına bağlı olarak güç dengesi etrafında şekillendiğini savunmuştur. Soğuk Savaş süresince Türkiye'nin sırasıyla SSCB'den gelen tehdidi ABD ile ve bunun ardından ABD ile deneyimlediği güven bunalımıyla görünür hale gelen aşırı dengeleme sorununu ise SSCB ile sınırlı ancak yakın bir ilişki ile ihdas etmeye çalıştığı ve karşı dengeleme siyasetiyle çözmeye yöneldiği öne sürülmüştür. Devletlerin dostlarının ve düşmanlarının sürekli olmadığını hususunda realizm ile birleşen neoklasik realizm çerçevesinde çalışmada güç dengesi siyaseti ile devletlerin çatışan ulusal çıkarları arasındaki uyum ve uyumsuzluklara işaret edilmiştir. Son kertede; Türkiye'de Soğuk Savaş ertesinde tedricen benimsenen çok yönlü dış politikanın düşünsel temellerinin de bu dönemde atıldığına işaret edilmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ta Türkiye'nin dengeleme, aşırı dengeleme ve karşı dengeleme şeklinde formüle edilebilecek olan denge siyasetindeki dönüşümü sorunsallaştıran bu çalışmada, Türkiye'nin rasyonel bir siyaset üretmeye çalıştığı ve dış politika tercihlerinin; uluslararası sistem, devletin kendi öncelikleri ve sistemdeki aktörlerle ilişkilerin yanında darbe gibi iç siyasal kırılmalar ile liderler ve devletin toplumu gibi dinamiklerden etkilendiği göz önüne serilmiştir. Bu etkenlerden her birisinin Türkiye'nin dış politikası üzerindeki ağırlığı Soğuk Savaş'ın farklı dönemlerinde farklı oranlarda söz konusu olmuştur.

İlk bölümünde Türkiye ve SSCB'nin iki savaş arası dönemde, yeni kurulan ve birbirinden farklı yönetim sistemlerine sahip cumhuriyetler olarak; kendilerine karşı olan Avrupa'ya karşı işbirliklerinin geçici bir nitelik taşıdığına işaret edilmiştir: Kurtuluş savaşı veren Türkiye ile iç savaş yüzünden yorgun Bolşevikler bu dönemde karşılıklı yardımlaşmışlardır. Bu yardımlaşma her iki devlet açısından da uluslararası yalnızlığı aşmak için araçsallaştırılmıştır. Türkiye açısından Millî Mücadele'nin kazanılması hayatta kalmak anlamına gelmiştir. Bolşevikler açısından da emperyalistlerin Türkiye'yi sömürgeleştirmelerinin önüne geçilmesi SSCB'nin en kötü ihtimalle hayatta kalması daha iyi bir seçenek olarak görelî güçlenmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yaşamsal güvenlik ihtiyaçları hususunda kurulan yardımlaşma temelli ilişki biçimin sağladığı karşılıklı fayda iki devletin işbirliklerinin ulusal çıkarlarının örtüşmeye devam ettikçe süreceğine işaret etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaştan uzak kalmaya yönelik siyaseti, Doğu cephesinin büyük yükünü çeken SSCB'yi zor durumda bırakmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında SSCB, kendisinin hayatta kalması ya da daha az zarar görmesi için Türkiye'ye Almanya'ya karşı cephe açması için baskı yapmasına rağmen Kurtuluş Savaşı ertesinde yorgun Türkiye savaş dışı kalmayı başarmıştır. Bunun üzerine savaşın tükenmiş galibi Sovyetler, Türkiye'den Montreux Boğazlar Sözleşmesinde revizyon ve Türk Boğazları'nın ortak savunulmasının yanında toprak taleplerinde bulunmuştur. Dünyanın etki alanlarına bölüşümündeki belirsizlik ve nihayetindeki Soğuk Savaş'a bağlı kutuplaşmanın söz konusu olduğu dönemin başında SSCB'nin bu talepleri, ideolojik değil Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik klasik nitelikte tehditlerdir. SSCB, aslında

Lausanne'daki tartışmalardan itibaren sorun olarak gördüğü Boğazlar meselesini bu vesileyle lehine çözümlemeyi amaçlamıştır. Ancak bu Türkiye'yi, bu sefer de ABD ile ittifaka giderek Sovyet tehdidini dengelemeye sevk etmiştir. Hatta Soğuk Savaş bu anlamıyla SSCB'den gelen tehdit karşısında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini iş birliği seviyesine yükselten önemli bir dinamik haline gelmiştir. Türkiye kendisine yönelik Sovyet tehdidi karşısında uluslararası sistemin iki kutuplu olmasının ve Soğuk Savaş'ı işaret eden uluslararası yapının kendisine sağladığı imkanlar ile hayatta kalmıştır. İki kutuplu uluslararası sistemin sağladığı avantajla Türkiye ulusal güvenliğini korumaya yönelik çıkarlarını gerçekleştirmiştir.

Bir süper güç olarak ABD, diğer süper güç olan SSCB ile rekabetinde jeostratejik öneminden ötürü Türkiye'yle birlikte hareket etmeye yönelmiştir. Türkiye'nin Sovyet tehdidini dengelemeye yönelik siyaseti, devletin NATO üyeliğiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bir kolektif güvenlik örgütü olarak NATO, üyelerinin ulusal güvenlik çıkarlarını ortak savunma ekseninde birbirine bağlayarak bu devletleri Sovyet tehdidi karşısında bütün örgütün askeri kapasitesini kullanabilecekleri şekilde güçlendirmiştir. Ancak buna karşılık üyelerinden herhangi birine yönelik Sovyet saldırısı ihtimalinde de diğer üyeleri, kendilerinin ulusal çıkarlarının aleyhine, askeri kapasitelerini saldırıya uğrayan üyelerin lehine kullanmaya yönelik bir zorundalığın mükellefi haline getirmiştir. Bu durum Sovyetler ile sorunlu ilişkisi düşünüldüğünde ilk etapta Türkiye'nin ulusal güvenlik öncelikleri açısından önemli bir kazanım addedilmiş ve hatta Stalin'in Türkiye'ye yönelttiği tehdidin Khrushchev tarafından geri çekilmesi dahi Türkiye açısından ulusal gücünün bu üyelikle artırılmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Zaman içinde NATO'nun Stratejik Konseptleri ABD'nin savunma öncelikleriyle paralellik göstermiş, diğer taraftan Türkiye'yi Batı ile ittifaka yönlendiren ilk neden olan Sovyet talepleri ortadan kalkmıştır. Ancak bu klasik nitelikteki tehdit yerini farklı bir tehdit türüne bırakmıştır: ABD'nin Türkiye topraklarındaki üsleri, buradaki askeri donanımı ve son kertede bu üslerin kullanılma sebeplerine bağlı olarak Türkiye; Sovyetler açısından yeni bir açık hedef halini almıştır. Bu süre zarfında NATO'nun ortak savunma planlamaları dolayısıyla kendi ulusal savunma sanayine ve bununla ilgili alanlara yatırım yapamamış, gelen Amerikan yardımları, askeri üslere sevkiyatı sağlayacak ilişkili havaalanları ya da karayolları gibi ABD ve NATO'nun üslere erişimini kolaylaştıran altyapı ihdasında kullanılmış, artanıyla ABD meşeli silahların yedek parça ya da bakımlarına bütçe ayrılmıştır. Üçüncü olarak Türkiye, Orta Doğu ile ya da Bağlantısızlarla ilişkilerinde izlediği katı kutup politikasından kaynaklanan sorunlar deneyimlemeye başlamış; aşırı dengeleme neticesinde uluslararası arenada yalnızlaşmıştır.

Caydırıcılık maksadıyla topraklarında konuşlanmasına talip olduğu Jüpiter Füzelelerinin ABD tarafından SSCB ile Küba Ekim füzeleri Krizinde pazarlık konusu haline getirilmesi, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini zedelerken, Afyon ekimi ve Kıbrıs Barış Harekâtına bağlı olarak NATO müttefiki ABD'nin kendisine ambargo uygulamaya başlaması ise güven bunalımını derinleştirmiş, Ankara'nın karşı dengeleme siyasetine kayışını hızlandırmıştır. Aşırı dengelemeyi optimal hale çekecek stratejik dış politika manevraları, Türkiye'yi NATO ve ABD ile ittifakından kaynaklanan kısıtlamalarından nispi

olarak özgürleştirmiş ve devletin çok yönlü bir siyaset izlemesini olanaklı hale getirmiştir. Başka bir ifadeyle ABD'nin Türkiye'ninkileri göz ardı ederek gerçekleştirmek istediği ulusal çıkarları, Türkiye'nin kendi çıkarlarını ABD'ye karşı ve ABD'ye rağmen savunmak zorunda kalmasını beraberinde getirmiştir. Son kertede Türkiye'nin ABD ile bozulan ilişkileri devletin SSCB ile yakınlaşmasının temellerini oluşturmuştur. Bu çerçevede Soğuk Savaş'ta Türkiye'nin ABD ile SSCB tehdidi karşısında güç dengesi arayışıyla başlayan müttefiklik ilişkisi, ABD ile sorunlarına bağlı olarak ABD'ye karşı uluslararası güç dengesi arayışlarına dönüşmüş; Türkiye'nin SSCB tehdidine karşı istikrarlı ve sürdürülebilir denge arayışına bağlı ısrarlı talepleriyle edindiği NATO üyeliği ise devletin SSCB ile ilişkilerinde kendi güvenlik ikilemini oluşturmuştur.

Netice itibarıyla Küba krizinin çözümü olarak Türkiye topraklarındaki Jüpiter Füzerinin sökülmesi, dünya siyasetine yumuşama dönemini getirmiştir. Ancak Soğuk Savaş'a yumuşama getiren bu çözüm, ABD ve Türkiye ilişkilerinde ciddi bir krize yol açmıştır. Küba krizi, Soğuk Savaş'ta doğu ve batı arasında diyalog anlamına gelen bir iletken, Türkiye açısından ise batı ile ilişkilerinin dış politikası üzerindeki belirleyici etkisini kıran bir set görevi üstlenmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı ertesinde sınır komşusu SSCB'den ideolojik nedenlerle değil, devletin üzerinde etki kurmaya çalışmasından ötürü uzaklaşmış ve aynı şekilde afyon ekimi ve Kıbrıs krizlerinde de ideolojik olarak yakın olduğu ABD'den hem içişlerine müdahalesini engellemeye hem de uluslararası politikasında belirleyici rolünü kısıtlamak için uzaklaşarak, çok taraflı bir siyasete yönelmiştir. Böylece bir süper güce karşı başka bir süper güç ve onun etrafındaki bir kolektif güvenlik örgütüne yönelik güvensizlik, Türkiye'yi özellikle 1960'ların ortasından itibaren, aşırı dengelemeye karşı stratejik manevralara yönlendirmiştir. Bu çerçevede devletin bir dengeleme aracı olarak daha esnek bir siyasete kayış göstermesini beraberinde getirmiştir. Karşı denge arayışı ambargo kararının alınmasında sonra Türkiye'nin benimsemeye başladığı çok yönlü dış politika ve savunma hususlarında kendisini çok daha net belli etmeye başlamıştır.

Türkiye ambargoya cevaben ABD ile arasındaki OSİA'yı feshetmiş ve bu esnada SSCB ile ilişkilerindeki görünür yaklaşma neticesinde, bir taraftan sanayi alanına ilişkin ucuz kredi ve destek fırsatı bulmuş, diğer taraftan da ikili ilişkileri askeri alanda yardımlaşma seviyesine yükselmiştir. ABD ile ilişkileri ise ancak 12 Eylül 1980 darbesi ertesinde yeniden görece istikrarlı bir zemine oturmuştur. Aslında daha önce imzalanmasına rağmen sivil hükümetin kamuoyu tepkisinden çekinerek gündeme almadığı SEİA ile 24 Ocak kararları, askeri yönetim tarafından uygulamaya alınmıştır. Netice itibarıyla Türkiye bu süreçte kendi ulusal çıkarı ile NATO ve ABD'ninkiler arasında bir ayrıma giderek, kendisinininkini diğerlerinden daha öncelikli ve dokunulmaz bir konuma yerleştirmiştir. 12 Eylül ertesinde Ankara ve Washington ilişkileri, hem İran Devrimi ertesinde ABD'nin Orta Doğu'da Türkiye'den daha yakın bir müttefikinin kalmaması hem de Soğuk Savaş'ta yumuşamanın sona ermesine bağlı olarak farklı bir noktaya doğru evrilmiştir.

Soğuk Savaş'ta uluslararası politikasını kendi kapasitesinin ve dinamiklerinin farkında olan Türkiye izlediği güç dengesi siyasetinde hamleleri ve stratejik manevralar

ile bu siyasetin dengeleyici unsur ve araçlarını verili sabitler olarak değil; değişkenler olarak nitelendirmiştir. Türkiye'nin fiili siyasetin icrasında olabilecek cinsten aşırı ya da eksik dengeleme eğilimlerini deneyimlediği bu süreçte, devlet; denge siyasetindeki olası güç kaymalarında yeni ve farklı bir dengeleme hamleleriyle optimal dengeyi yakalamayı amaçlamıştır. Neticede Sovyet talepleri karşısında ABD ile denge arayışında Türkiye'ye yardımcı olan Soğuk Savaş aynı zamanda da Türkiye'nin bu dönem boyunca, dış politika kararlarının belirleyicileri arasında yer aldığı için aynı zamanda da devletin siyasetini kısıtlayıcı bir unsur halini almıştır. Devletin diğer aktörlerle olan ilişkileri ise hem uluslararası yapı hem ilişkide olduğu devletlerin ve kendisinin ulusal çıkarları hem de Türkiye'deki karar alma süreçlerine dahil olan bütün dinamiklerden etkilenmiştir. Neticeyle güç dengesi arayışlarıyla girdiği Soğuk Savaş'ta Türkiye, sistemdeki iki kutuplu güç dağılımını dikkate alarak dış siyasetinde hedeflediği güç dengesine erişmiş ancak bu dengede hesaplanmayan değişimlere bağlı olarak aşırı dengeleme konumuna kaymış ve son kerte de karşı dengelemeye yönelik stratejik manevralar gerçekleştirmiştir.

Beyanname:

1. **Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
2. **Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
3. **Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

1. **Ethics approval:** Not applicable.
2. **Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
3. **Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

İnceleme ve Araştırma Eserler

- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945–1980*. İstanbul: Hil Yayın, 2007.
- Ahmad, Feroz & Bedia Turgay Ahmad. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.
- Alaca, Aşkın İnci Sökmen. “Vietnam Savaşı ve ABD’nin Gücünün Sınırları.” *Türkiye’de Vietnam Çalışmaları-I* içinde ed. A. Merthan Dünder, 215-232. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2021.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1993.
- Ataç, Kaan Kutlu. “70. Yılında Truman Doktrini: Türkiye ve Soğuk Savaş.” *Ortadoğu Etütleri* 8/1 (2016): 102-135.
- Ataç, Kaan Kutlu & Begüm Sezin Özcan. “1962 Küba Krizi: Amerikan Arşivleri Üzerinden bir Okuma.” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 17/39 (2021): 521-562.
- Baba, Gürol & Soner Karagül. “Türk Dış Politikasında Çok Taraflılığa Geçiş Çabaları: 1965 Çok Uluslu Güç Projesi ve 1 Mart 2003 Tezkeresi.” *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2021): 18-42.

- Baharççek, Abdulkadir & Süleyman Ekici. "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri." *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2016): 149-168.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. Alfa Yayınları: İstanbul, 2017.
- Başarır, Mehtap. "Potsdam Konferansı Sırasında İngiltere'de Meydana Gelen Hükûmet Değişimi Ekseninde Türk Dış Politikası." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 49 (2022): 129-145.
- Başlamışlı, Macide. "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi." *Asia Minor Studies* 9/1 (2021): 695-712.
- Bernstein, Barton J. "The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?." *Political Science Quarterly* 97/1 (1980): 97-125.
- Bilge, A. Suat. *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Bölme, Selin M. "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik ve Değişim." *Uluslararası İlişkiler* 9/34 (2012): 51-71.
- Churchill, Winston. *The Second World War, Triumph and Tragedy Vol 6*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1953.
- Çetinkaya, Selma. "Bağdat Paktının Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı ile İlişkileri." *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/Ortadoğu Özel Sayısı (2016): 1-29.
- Dokuyan, Sabit. "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri." *CTAD* 9/18 (2013): 119-135.
- Donnelly, Jack. *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Ekincikli, Mustafa. *Türk Dış Siyaseti İnönü-Bayaz Dönemleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- Erhan, Çağrı. "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/1 (1996): 275-287.
- Erhan, Çağrı. *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Erhan, Çağrı. "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 522-575. 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Erhan, Çağrı. "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 681-715. 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Erkin, Feridun Cemal. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Yayınları, 1968.
- Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar Cilt I* içinde, ed. Baskın Oran, 716-768. 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Folliot, Denise. *Documents on International Affairs*. Oxford: Oxford University Press, 1954.

- Gaddis, John Lewis. *Russia, the Soviet Union, and the United States: an Interpretive History*. New York: John Wiley, 1978.
- Ginsburgs George & Robert M. Slusser. *A Calendar of Soviet Treaties: 1958-1973*. The Netherlands and Rockville: Sijthoff and Noordhoff, 1981.
- Göktepe, Cihat & Süleyman Seydi. "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası." *Bilig* 72 (2015): 197-222.
- Gönlübol, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- Görgeç, İsmail. "Türk Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi." *Erciyes Akademi* 36/1 (2022): 376-395.
- Hale, William. "Türk Dış Politikası 1774-2000." Çev. Petek Demir. İstanbul: Mozaik Yayınevi, 2003.
- İzmir, Bahar. "İki Müttefik, Bir Kriz: Türk Amerikan İlişkilerinde Jüpiter Füze Krizi." *Humanitas- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2017): 177-192.
- Karaosmanoğlu, Ali. L. "NATO'nun Dönüşümü." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 10/40 (2015): 3-38.
- Kıyanç, Sinan. "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XXXVI/101 (2020): 203-252.
- Küçükvatan, Mahir. "Soğuk Savaş'ın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11 (2011): 73-91.
- Kürkçüoğlu, Ömer. E. *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Little, Richard. *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Mallett, Ellis & Thomas Juneau. "A Neoclassical Realist Theory of Overbalancing." *Global Studies Quarterly* 3/2 (2023), 1-12.
- Nash, Philip. *The Other Missiles of October Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters, 1957-1963*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2000.
- Oran, Baskın. "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/1 (1996): 353-370.
- Oran, Baskın. "1960-80 Görelî Özerklik-3 Dönemin Bilançosu." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt I içinde ed. Baskın Oran, 655-680. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Oran, Baskın. "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2 Dönemin Bilançosu." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt II içinde ed. Baskın Oran, 9-34. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Polatoğlu, Mehmed Gökhan. "Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar." *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 65 (2019): 477-496.
- Priest, Andrew. "In Common Cause: The NATO Multilateral Force and The Mixed-Manning Demonstration on The USS Claude v. Ricketts, 1964-1965." *The Journal of Military History* 69/3 (2005): 759-788.

- Resis, Albert. "The Churchill-Stalin Secret "Percentages" Agreement on the Balkans, Moscow." *The American Historical Review* 83/2 (1978): 368-387.
- Rozakis, Christos L. & Petros N. Stagos. *The Turkish Straits*. Lanchester: Martinus Nijhoff Publishers, 1987
- Sander, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*. Ankara: İmge Yayınları. 2016.
- Schweller, Randall L. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." *International Security* 29/2 (2004): 159-201.
- Sever, Ayşegül. "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 52/1 (1997): 647-660.
- Sönmezoglu, Faik. *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- Stanchev, Hristo, Atanas Palazov & Margarita Stancheva, Anatoly Apostolov. "Determination of The Black Sea Area and Coastline Length Using GIS Methods and Landsat 7 Satellite Images." *Geo-eco-Marina* 17 (2011): 27-31.
- Şahin, Hülya. "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu." *Erdem* 32 (1998): 587-620.
- Şimşek, Elif. "Rusya Türkiye İlişkileri." *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*. içinde ed. Sertif Demir, Poyraz Gürson & Ayça Eminoğlu, 282-331. Ankara: Barış Yayınevi. 2017.
- Tellal, Erel. *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Işığında SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. 2000.
- Tellal, Erel. "1919-1923: Sovyetlerle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt I içinde, ed. Baskın Oran, 155-177. 6. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Tellal, Erel. "1945-1960 SSCB'yle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt I içinde, ed. Baskın Oran, 499-521. 6. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Tellal, Erel. "1960-1980 SSCB'yle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt I içinde, ed. Baskın Oran, 769-783. 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Tellal, Erel. "1980-1990 SSCB'yle İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt II içinde, ed. Baskın Oran, 158-166. 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Tezel, Yahya Sezai. "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-emperyalist miydi?: Chester Ayrıcalığı." *Ankara SBF Dergisi* 25/04 (1970): 287-318.
- Tuncer, Hüner. *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.
- Twigge, Stephen & Alan Macmillan. "Britain, United States and the Development of NATO Strategy 1950-1964." *Journal of Strategic Studies* 19/2 (1996): 260-281.
- Uzgel, İlhan. "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini Kutusu." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* Cilt I içinde, ed. Baskın Oran, 674. 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Uzgel, İlhan. "1980-90 ABD ve NATO'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar* Cilt II içinde, ed. Baskın Oran, 34-82. 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Uzman, Nasrullah. "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi." *Gazi Akademik Bakış* 11/22 (2018): 117-142.

İnternet Kaynakları

"A Report to the National Security Council By The Executive Secretary On Basic National Security Policy." NSC 162/2 (47) (30 Ekim 1953). Erişim 10.10.2023. <https://irp.fas.org/offdocs/nsc-hst/nsc-162-2.pdf>

"A Soviet Carrier Enters Mediterranean First Time." *New York Times*, 4. (19 Temmuz 1976). Erişim. 17.10.2023. <https://www.nytimes.com/1976/07/19/archives/a-soviet-carrier-enters-mediterranean-first-time.html>

Abrams, Elliott. "The New Cold War." *Council of Foreign Relations* (2022). Erişim 05.10.2022. <https://www.cfr.org/blog/new-cold-war-0>

Aksu Ereker, Fulya. "NATO'nun Güvenlik Anlayışı ve Stratejik Konseptleri", *Güvenlik Yazıları Serisi* 23 (2019): 1-9. Erişim 17.10.2023. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/NATOStratejikKonseptleri_FulyaAksuEreker_v1.pdf

Evolution of NATO Strategy 1949-1999 (18 Temmuz 2022). Erişim 15.10.2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm

General Records of the U.S. Government Record Group 11: National Archives Records of the US Government Nuclear Test Ban Treaty, *Treaties and Other International Agreements Series* 5433 (26 Temmuz 1963). Erişim 17.10.2023. <https://www.archives.gov/milestone-documents/test-ban-treaty>

Hirsh, Michael. We Are Now In A Global Cold War, *Foreign Policy*. (27 Haziran 2022). Erişim 10.09.2023. <https://foreignpolicy.com/2022/06/27/new-cold-war-nato-summit-united-states-russia-ukraine-china/>

Mackenzie, Ryan. "Rubio: U.S. Barreling Toward a Second Cold War," *USA Today*. (3 Ekim 2015). Erişim 10.05.2023. <https://www.usatoday.com/story/news/politics/elections/2016/2015/10/03/rubio-us-barreling-toward-second-cold-war/73288022/>

Turgut, Hulûsi. "Demirel'in Çok Gizli Dış Politika Arşivi-1." *Hürriyet* (17 Haziran, 2017). Erişim 19.10.2023. <http://www.hurriyet.com.tr/demirelin-cok-gizli-dis-politika-arsivi-1-40492807>

The North Atlantic Treaty, Washington D.C. (4 Nisan 1949) Erişim 10.10.2023. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

Trenin, Dmitri. "The Crisis in Crimea Could Lead the World into a Second Cold War." *The Guardian*. (2 Mart 2014). Erişim 09.10.2023. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/02/crimea-crisis-russia-ukraine-cold-war>

Türkiye-ABD Hükümetleri Arasında 29/3/1980 Tarihinde İmzalanmış Bulunan Ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Anlaşmasının ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomik Alanda İşbirliğinde

Bulunulmasına Dair Anlaşma ile Bununla İlgili Tamamlayıcı Anlaşmalar ve Uygulama Anlaşmaları”nın Onaylanması,” *Resmî Gazete*, 17238 (1 Şubat 1981). Erişim 10.12.2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17238.pdf>

Türkiye Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanan “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma”nın Onanmasına dair Kanun, *Resmî Gazete*, 6699 (5 Eylül 1947). Erişim 17.10.2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6699.pdf>

Woodward, Ernest Llewellyn. *British Foreign Policy in the Second World War*. Vol 3. Londra: Her Majesty’s Office, 1971. Erişim 17.10.2023. https://archive.org/details/britishforeignpo00sirl_1/page/n5/mode/2up

